

შალვა გლოველი

„მეფეთა დივანი“ როგორც საისტორიო წყარო

1839 წელს მარი ბროსემ გამოსცა იერუსალიმის პატრიარქ დოსითეოსის მიერ შეგროვებული ცნობები საქართველოს შესახებ. დოსითეოსი დაიბადა 1641 წელს პელოპონესში. პატრიარქი იყო 1669 წლიდან. ის გამოირჩეოდა მართლმადიდებლობის აქტიური დაცვითა და კათოლიკურ ეკლესიასთან უკომპრომისო ბრძოლით. თამარ ტივაძის აღნიშვნით, დოსითეოსი „იმ პირთა რიცხვს ეკუთვნოდა, რომელნიც დასახული მიზნის მისაღწევად ყველა ხერხს გამართლებულად თვლიდნენ. ეს ის პიროვნება იყო, რომელიც ერეკლე პირველს წერდა: „...გარემოებამ გაიძულა გამოგეცვალა მამაპაპური წმინდა რჯული, მაგრამ შენ ეს გამიზნულად გააკეთე და არა იმისათვის, რომ ცუდი აზრი გამოძრავებდა. ეცადე, რომ ამ დასახულ მიზანს მიაღწიო... შენი მიზანი იყო გარეგნულად გვანებოდი უცხო რჯულის ადამიანს, გულში კი ქრისტიანი ყოფილიყავი. რაც შეეხება ურჯულოებს - მოატყუე ისინი, გაუცინე მათ, იცრუე, თუ საჭირო იქნება, დაუფიცე კიდევაც, ოღონდ ქრისტიანებს სიკეთე მოუტანე...“ [37, 248].

დოსითეოს პატრიარქი საქართველოში ორჯერ ყოფილა ჩამოსული, ერთხელ 1658-1659, ხოლო მეორედ 1681-1683 წლებში. მის „იერუსალიმის პატრიარქთა ისტორიაში“ საქართველოს შესახებ დაცულ ცნობათაგან უმნიშვნელოვანესია „აფხაზთა მეფეების“ შთამომავლობითი სია. დოსითეოსის ცნობით, მას ეს სია ამოუწერია ბაგრატ III-ის მიერ შედგენილი „აფხაზეთის ისტორიიდან“. ამ მხრივ ძალზე მნიშვნელოვანია ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ აღმოჩენილი დოკუმენტი, ე.წ. „მეფეთა დივანი“, რომელშიც არის ასევე „აფხაზთა მეფეების“ ჩამონათვალი. ექვთიმე თაყაიშვილი აღნიშნავდა, რომ, სწორედ, ეს უნდა იყოს ბაგრატ III-ის ე.წ. „აფხაზეთის ისტორია“, რომლითაც უსარგებლია იერუსალიმის პატრიარქ დოსითეოსს. ამ დოკუმენტის მნიშვნელობის გათვალისწინებით მოგვაქვს მისი სრული, ექვთიმე თაყაიშვილისეული ტექსტი:

„ქ. სახელითა მღთა მე კოსტანტინე მეფემან, ძემან სულკურთხეულის ბაგრატ აფხაზთა მეფისამან: ვპოე საჭურჭლესა ქუთათის ქუთათის მდივანი. მეფეთა შინა ეწერა სახელები მეფეთა და დაძველებულ იყო. და ახლად გარდავაწერინე:

პნი მეფე აფხაზეთისა იყო ანოს: მეორე შვილი მისი ღოზარ, მესამე შვილი მისი ისტვინე: მეოთხე შვილი მისი ფინიკტიოს: მეხუთე შვილი მისი ბარუკ, მეექვსე შვილი მისი დიმიტრი: მეშვიდე შვილი მისი თეოდოსი: მერვე შვილი მისი კოსტანტი: მეცხრე შვილი მისი თეოდორე: მეათე შვილი მისი კოსტანტინე, მეათერთმეტე ძმა მისი ლეონ: რ^ნ (რომელმან) დაყო მეფობასა შინა თ^სსა წელიწადი ორმოცდახუთი: მეათორმეტე (შვილი მისი) თეოდოსი: რ^ლ დაყო მეფობასა შინა თ^სსა წელიწადი ოცდაშვიდი: მ(ე)ათსამეტე ძმა მისი დემეტრე, მეფობდა ოცდათექვსმეტ წელ: მეათოთხმეტე ძმა მათი გიორგი, მეფობდა, რომელს საუფლისწულოდ აღწუფი ჰქონდა: და ამისთჳს ეწოდა მას გიორგი აღწუფელი: ამან იმეფა შვიდ წელ: მეთხუთმეტე შვილი დემეტრესი ბაგრატ. მეფობდა თორმეტ წელ: მეათექვსმეტე შვილი (მისი) კოსტანტი. მეფობდა ოცდაცხრამეტ წელ: მეათშვიდმეტე შვილი მისი გიორგი. მეფობდა ორმოცდახუთ წელ: მეათვრამეტე შვილი მისი ლეონ მეფობდა ათ წელ: მეათცხრამეტე ძმა მისი დიმიტრი. მეფობდა რვა წელ: მეოცე ძმა მისი თეოდოსი თვალ-დამწვარი, მეფობდა სამ წელ. და ამათსა შ^დ ინება ლ^თნ და დავიპყარ მე ქ^ყანა (ქვეყანა) აფხაზეთისა, დედული

ჩემი, ბაჩრატ ბაგრატიანმან, ძემან სულ-კურთხეულისა გურგენისამან, და ასულის წულმან გიორგი აფხაზთა მეფისამან: და თუ რაოდენთა წელთა დავყოფ მეფობასა ჩემსა ეს ღწ უწყის.

ხ(ოლო) მეფობდა ესე ბაგრატ ოცდაათექვსმეტ წელ და შდ (შემდგომად) იმისსა მეფობდა (შვილი მისი) გიორგი ათცამეტ წელი და ხუთ თვე“ [21, 46-47].

როგორც ვხედავთ, და როგორც თავად ექვთიმე თაყაიშვილიც აღნიშნავდა, ტექსტი სამ ნაწილად იყოფა: შესავალი ეკუთვნის ბაგრატ „აფხაზთა მეფის“ ძეს-კონსტანტინეს. ნუსხა დაცული ყოფილა „ქუთათის საჭურჭლეში“ მდებარე „ქუთათის მდივანში“, რომელიც სიძველის გამო გადაუწერია კონსტანტინეს. ექვთიმე თაყაიშვილი აღნიშნავდა, რომ ეს არის კონსტანტინე II, ძე ბაგრატ V დიდის, რომელიც, ექვთიმე თაყაიშვილის დათარიღებით, გარდაიცვალა 1414 წ. [21, 48; 12,]; მეორე ნაწილია საკუთრივ მეფეთა ნუსხა, რომელიც გამოუქვეყნებია ბაგრატ ბაგრატიონს, გურგენის ძეს და გიორგი „აფხაზთა მეფის“ ასულისწულს. ეს არის ბაგრატ III, ძე გურგენ „მეფეთა-მეფის“. გურგენს ჰყავდა ცოლად სწორედ, „აფხაზთა მეფე“ გიორგი II-ის ასული, თეოდოსი უსინათლოს და – გურანდუხტი და ბაგრატ III არის ასულისწული გიორგი „აფხაზთა მეფის“. დოკუმენტის უკანასკნელი ნაწილი, თუ რამდენ ხანს იმეფა ბაგრატ III-მ და მისმა შვილმა გიორგი I-მა, მიმატებულია შემდგომ „ქართლის ცხოვრების“ ცნობების მიხედვით [21, 49].

მამასადაძე, ე.წ. „მეფეთა დივანში“ არის „აფხაზთა მეფეების“ ნუსხა, მაგრამ თუ ვინ რამდენი წელი იმეფა, ეს მასში არის აღნიშნული მხოლოდ მე-11 მეფე ლეონისგან მოყოლებული. ამის მიხედვით, ექვთიმე თაყაიშვილი შეეცადა გამოეთვალა „აფხაზთა მეფეების“ მეფობის წლები. მან ბაგრატ III-დან („დივანისეული“ ბაგრატ II) უკუანგარიშით, „მეფეთა დივანისეულ“ ინდიქტიონებზე დაყრდნობით, მიიღო შემდეგი ქრონოლოგიური რიგი:

- ლეონ I (746-791 წწ.)
- თეოდორე II (791-818 წწ.)
- დემეტრე II (818-854 წწ.)
- გიორგი I (854-861 წწ.)
- ბაგრატ I (861-873 წწ.)
- კოსტანტი III (873-912 წწ.)
- გიორგი II (912-957 წწ.)
- ლეონ II (957-967 წწ.)
- დიმიტრი III (967-975 წწ.)
- თეოდოსი III (975-978 წწ.)
- ბაგრატ II (978-1014 წწ.)

მაგრამ, აქვე უნდა ითქვას, რომ არ შეიძლება მთლიანად დაყრდნობა ამგვარ ქრონოლოგიაზე. ამის თაობაზე ჯერ კიდევ აკად. ივ. ჯავახიშვილი მიუთითებდა: „მეფეთა დივანის“ მიხედვით 888 წ. აფხაზთა მეფედ ბაგრატ I კი არ იყო, რომლის მეფობას 861-873 წ. ერგება, არამედ კოსტანტინე III (873-912). მაგრამ, რაკი „მტწნე ქწ“ -ში უფრო მეტი და ზედმიწევნითი ცნობები მოიპოვება, ვიდრე „მეფეთა დივანში“, ამიტომ იძულებული ვართ უპირატესობა ზემოაღნიშნულს ორს თხზულებას მივანიჭოთ“ [40, 103]. საგულისხმოა, რომ „მეფეთა დივანის“ მიხედვით, კონსტანტინეს უმეფია 873-912 წწ., მაგრამ აქ რაღაც შეცდომა უნდა იყოს, რადგანაც კონსტანტინე ცოცხალია 914 წლის შემდგომაც [40, 104,

სქოლიო]. აგრეთვე, „მეფეთა დივანის“-და მიხედვით, - წერდა აკად. ივ. ჯავახიშვილი, - გიორგი მეფობდა 912-957 წ., მაგრამ რომ გამეფების თარიღი მაინც სწორი არ არის, ეს ცხადია: ამ დროს ჯერ მისი მამა ცოცხალი იყო“ [40, 106, სქოლიო]. აკად. ივ. ჯავახიშვილი, ხსნიდა რა „მეფეთა დივანის“ ქრონოლოგიურ უზუსტობებს, მიუთითებდა, რომ: „უეჭველია „მეფეთა დივანს“ ან რამე უნდა აკლდეს, ან მეფობათა ინდიქტიონები აქა-იქ, მერმინდელ გადამწერთაგან, დამახინჯებული იქმნება“ [40, 103].

„დივანისეული“ ქრონოლოგიის მიმართ ჩვენი უნდობლობა გამოწვეულია სწორედ მისი ქრონოლოგიური მონაცემების შედარებით სხვა ქართულენოვან თუ უცხოურ წყაროებთან, მაგრამ სანამ კონკრეტულად გადავიდოდეთ სათითაოდ მეფეთა მოღვაწეობის წლებზე და მათ ქრონოლოგიურ რიგზე, უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი: მართალია „დივანი“ ჩამოთვლილ პირებს „მეფედ“ იხსენიებს, მაგრამ ლეონამდე მოხსენიებულნი უნდა ყოფილიყვნენ აფხაზეთის „ერისთავები“. ამის თაობაზე ექვთიმე თაყაიშვილი წერდა: „პირველნი მეფენი უნდა იყვნენ ბიზანტიელების მიერ დადგენილნი მმართველნი ანუ ერისთავნი აფხაზეთისა და არა მეფენი“ [21, 54]. ამას მოწმობს „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული ცნობა „აფხაზეთა სამეფოს“ ჩამოყალიბების და ლეონის მიერ მეფის ტიტულის მიღების შესახებ [29, 251]. მაშასადამე, ლეონამდე ნუსხაში მოხსენიებული პირები ვერავითარ შემთხვევაში ვერ იქნებოდნენ მეფეები.

ექვთიმე თაყაიშვილი წერდა, რომ „მეფეთა დივანი“ არის „მანიფესტი“ გამოცემული ერთიანი საქართველოს პირველი მეფის - ბაგრატ III-ის მიერ. „ძველ დროში მისრეთში, ბაბილონში, ასურეთში და სხვა ქვეყნებში ჩვეულებათა იყო, როდესაც ახალი დინასტია თუ შთამომავლობა აღვიდოდა ტახტზედ, განცალკევებულს აქტში ანუ წარწერაში მოიყვანდა სიას მისი წინამოადგილეებისა მომავალთა საყურადღებოდ. ასე მოქცეულა ბაგრატ მესამეც. მას შეუკრებია ცნობები თავის წინამოადგილეების შესახებ აფხაზეთში და შეუნახავს მომავალთათვის“ [21, 48]. რაც შეეხება ამ დოკუმენტის გაცემის თარიღს, აქ მნიშვნელოვანია ერთი რამ, მასში გურგენი (ბაგრატ III-ის მამა) მოხსენიებულია „სულკურთხეული“, ის კი გარდაიცვალა 1008 წელს (აკად. სიმონ ჯანაშია გურგენის გარდაცვალებას 1007 წლით ათარიღებდა [49, 324]. ამიტომ, აღნიშნული დოკუმენტი გაცემული უნდა იყოს არა ბაგრატ III-ის ტახტზე ასვლისთანავე, არამედ უფრო მოგვიანებით, დაახლ. 1008-1014 წლებში (პერიოდი გურგენის გარდაცვალებიდან ბაგრატის გარდაცვალებამდე).

ბაგრატ III-ის მიერ ამ ე.წ. „მეფეთა დივანის“ ანუ „აფხაზეთის ისტორიის“ გამოცემას ჰქონდა თავისი დანიშნულება; მასში ბაგრატ III ხაზს უსვამდა მის კავშირს „აფხაზეთის დინასტიასთან“, მის მემკვიდრეობით და კანონიერ უფლებას და არ არის გამორიცხული, რომ მხოლოდ ამ მიზნით იქნა ის შედგენილი ერთიანი საქართველოს პირველი მეფის მიერ.

კონკრეტულად რაც შეეხება „დივანისეულ“ მეფეთა სიას: როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, იერუსალიმის პატრიარქ დოსითეოსს უსარგებლია თავის „**იერუსალიმის პატრიარქთა ისტორიაში**“ ბაგრატ III-ის ამ ე.წ. „აფხაზეთის ისტორიით“. „აფხაზეთა მეფეების“ დოსითეოსისეული სია არის სრული თარგმანი „მეფეთა დივანისა“, მაგრამ მაინც არის განსხვავებები ამ ორ ნუსხას შორის. დოსითეოსის „**იერუსალიმის პატრიარქთა ისტორია**“ თარგმნა მარი ბროსემ. მისი ბერძნული ტექსტი თბილისში ვერ აღმოაჩინეს და ამიტომ ექვთიმე თაყაიშვილს თავის ნაშრომში მეფეთა დოსითეოსისეული სია მარი ბროსეს თარგმანიდან მოაქვს. ამ, ზემოთ აღვნიშნულ ორ ნუსხაში განსხვავებულია რამდენიმე საკუთარი სახელი, რაც ენობრივი განსხვავებითაა ასახსნელი.

ძირითადი განსხვავება არის ის, რომ დოსითეოსის ნუსხაში ერთით (ან ორით, თუ ამ სახელებს ცალ-ცალკე მეფეებად მივიჩნევთ) მეტი მეფე მოიხსენიება; ეს არის ანტარნასე-დავითი [21, 50], რომელიც ბაგრატ II-ის (ერთიანი საქართველოს მეფე ბაგრატ III) წინ იხსენიება. მისი მშობლები ცნობილი არ არიან. ექვთიმე თაყაიშვილი შენიშნავდა, რომ ასეთი მეფე ქართულ წყაროებში ცნობილი არ არის. ცნობილია მხოლოდ ადარნასე იოანეს-მე, რომელიც მოკლა მისმა ბიძაშვილმა - ბაგრატ I-მა (ექვთიმე თაყაიშვილი ამ ფაქტს ათარიღებს 887 წლით) [21, 50]. დოსითეოსის ნუსხით ბაგრატ II-ის შემდეგ 12 წელი მეფობს დავითი, დივანის მიხედვით კი გიორგი III. დოსითეოსის ცნობით, ბაგრატ II მეფობდა 992 წლიდან [21, 51]. ექვთიმე თაყაიშვილი უპირატესობას ანიჭებდა „დივანს“ და აღნიშნავდა, რომ ამ ადგილებში დოსითეოსის ცნობები მცდარია. მაგრამ, ზოგ შემთხვევაში, დოსითეოსის ნუსხა ავსებს „დივანის“ ნუსხას. ექვთიმე თაყაიშვილი წერდა: „მეთერთმეტე მეფის თეოდოსის წინ გამოშვებულია სიტყვები „შვილი მისი“ და მეთექვსმეტე მეფის კოსტანტინეს წინ გამოშვებულია სიტყვა „მისი“ [21, 51]. ეს სიტყვები „მეფეთა დივანის“ ტექსტში ექვთიმე თაყაიშვილს შეუტანია დოსითეოსისეული ნუსხიდან და ამის გამო ჩაუსვამს ფრჩხილებში. არის ცნობები, შემონახული „მეფეთა დივანში“, რომელიც არ არის დოსითეოსის ნუსხაში; მაგალითად, თუ რამდენი წელი იმეფა გიორგი I „აღწუფელმა“; ამ ორ ნუსხაში განსხვავებულია „აფხაზთა მეფე“ დემეტრე II-ის მეფობის წელი: დოსითეოსის მიხედვით მას 26 წელი უმეფია, „დივანით“ კი - 36 წელი. ერთი სიტყვით, შეიძლება ითქვას, რომ ეს ორი ნუსხა ერთიმეორეს ავსებს და გვაძლევს მნიშვნელოვან მონაცემებს „აფხაზთა მეფეების“ შესახებ.

რაც შეეხება აღნიშნულ განსხვავებებს, ეს შეიძლება გამოწვეული იყოს მთელი რიგი მიზეზებით. სახელებს შორის განსხვავება, როგორც უკვე ვთქვით, ალბათ ენობრივმა ფაქტორმა განაპირობა, რაც შეეხება სხვა სახის განსხვავებებს, არ არის გამორიცხული, რომ დროთა განმავლობაში, ტექსტის სიძველის გამო, განახლების მიზნით ხდებოდა მისი ხელახალი გადაწერა-აღდგენა და ამ პროცესში, სავარაუდოა, ტექსტს ცვლილება განეცადა. იმასაც აღვნიშნავთ, რომ ზოგ მკვლევარს ზემოაღნიშნულ ორ ნუსხას შორის არსებული განსხვავების მიზეზად განსხვავებული პირველწყარო მიაჩნდა (რომელმაც ჩვენამდე ვერ მოაღწია) [45, 205]. მაგალითად, აკადემიკოსი მარიამ ლორთქიფანიძე პირდაპირ წერს, რომ „დოსითეოსს „მეფეთა დივანის“ გარდა სხვა წყაროებიც ჰქონდა ხელთ“ [28, 81].

ის ყველაფერი, რაზედაც ვისაუბრეთ, მიუთითებს „აფხაზთა მეფეების“ დოსითეოსისეულ და „დივანისეულ“ ნუსხებს შორის განსხვავებაზე; ახლა კი უშუალოდ მეფეთა სიაზე გვექნება მსჯელობა: „მეფეთა დივანი“ და მითუმეტეს დოსითეოსისეული ნუსხა, რომელიც ფაქტობრივად „დივანის“ თარგმანს წარმოადგენს, არ არის სრული. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ლეონ მეფემდე ჩამოთვლილი პირები იყვნენ არა მეფენი, არამედ აფხაზეთის მმართველ-ერისთავები; ამიტომ, სანამ უშუალოდ მეფეებზე გადავიდოდეთ, ორიოდე სიტყვით გვინდა შევეხოთ სწორედ აფხაზეთის მფლობელთა ამ სიას. „დივანში“ ანოსიდან კონსტანტინეს ჩათვლით მოხსენიებულია 10 პიროვნება, მაგრამ არის კი ეს სრული სია? ჩვენს ხელთ არსებულ წყაროებს თუ გადავხედავთ, ვნახავთ, რომ ეს სია ნაკლულია; ამის ერთ-ერთი მაგალითია თუნდაც VI საუკუნის ბიზანტიელი ავტორის, პროკოპი კესარიელის თხზულება. ის ახსენებს აბაზგიის ორ მთავარს – აღმოსავლეთის ნაწილისათვის სახელად ოფსიტეს, ხოლო დასავლეთისათვის - სკეპარნას [35, 157]. აქედან, ერთი უნდა ყოფილიყო არა აბაზგიის, არამედ სანიგების მთავარი, მეორე კი უშუალოდ აბაზგიისა [26], მაგრამ ამჯერად ერთ საკითხზე გვინდა ყურადღების გამახვილება, კერძოდ იმაზე, რომ მათგან არც ერთის სახელი არ არის მოხსენიებული „მეფეთა დივანში“, არადა პროკოპი კესარიელის ცნობები ძალზე მნიშვნელოვანი და სანდოა VI

საუკუნის საქართველოს, კერძოდ, დასავლეთ საქართველოს ისტორიის შესასწავლად. დ. გულია „მეფეთა დივანის“ ნაკლად მიიჩნევდა იმ მთავრისა თუ მეფის მოუხსენიებლობას, რომლის შესახებაც მოგვითხრობს სომეხი ისტორიკოსი - ასოლიკი; მისი ცნობით, სომეხთა მეფე აბასს აუშენებია ყარსში შესანიშნავი ეკლესია; ამ დროს: „князь Апхазовъ. . . явился съ бесчисленнымъ полчищамъ на берегъ рѣки Кура съ намъреніемъ опустошить всю страну нашу. Онъ отправилъ посла къ армянскому царю приказаніемъ не освящать церкви по обрядамъ православной вѣры святого Григорія, пока не придетъ онъ самъ и не освятитъ по постановленію халкидонскаго собора; ибо въ то время царь выстроилъ соборную церковь въ городъ Карсъ изъ большихъ гранитныхъ“ [43, 117].

ჩანს, რომ არც ბაგრატ III-ს ჰქონია თავის დროზე სრული სია და მონაცემები აფხაზეთის მმართველ_ერისთავების შესახებ. „მეფეთა დივანში“ არ არის აღნიშნული თუ ვინ რამდენი ხანი იყო აფხაზეთის მმართველად (ეს მითითებულია მხოლოდ ლეონ მეფიდან მოყოლებული). როგორც ვნახეთ, სიაც არასრული სახითაა და მასში გამორჩენილია ისეთი პირები, რომელთა სახელები, როგორც აფხაზეთის მმართველთა, სხვა წყაროებიდან დასტურდება.

„მეფეთა დივანის“ ტექსტთან დაკავშირებით გვსურს ერთ გარემოებასაც გავუსვათ ხაზი: ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ტექსტში ანოსიდან მოყოლებული მე-9 „მეფე“ თეოდორეს ჩათვლით არსად არ უნდა იყოს სწორი სიტყვების - „შვილი მისი“-ს აღნიშვნა. არც „დივანისეული“ მე-10 „მეფე“ კოსტანტინე უნდა ყოფილიყო წინა მე-9 „მეფის“, თეოდორეს ძმა. ჯუანშერთან დაცული ცნობის თანახმად, აფხაზეთი მემკვიდრეობით მფლობელობაში მიიღო ლეონ I-მა. ბიზანტიის კეისარმა ასეთი შინაარსის წერილი გაუგზავნა ლეონ ერისთავს: „შენდა მიბრძანებეს ერისთავთა აფხაზეთისა შენ და შვილთა შენთა და მომავალთა შენთა მიუკუნისამდე“ [41, 240]. ამავე თხზულებაში ვკითხულობთ ლეონის სიტყვებს: „მომცა მე კეისარმან ქუეყანა ესე მკუდრობით... ამიერითგან არს ესე მამულობით სამკუდრებელ ჩემდა...“ [41, 242]. ასეთი შინაარსის ცნობაა დაცული ვახუშტი ბატონიშვილთანაც: „ლეონს მისცა კეისარმან მკუდრად ერისთავთა“ [20, 795]. „მატიანე ქართლისაც“ ასევე აღნიშნავს, რომ ლეონ II იყო ძმისწული ლეონ ერისთავისა, „რომლისად მიეცა სამკუდროდ აფხაზეთი“ [29, 251]. აკადემიკოსი სიმონ ჯანაშია ეჭვის ქვეშ აყენებდა ლეონ I-ის არსებობის რეალურობას ([49, 330]; ლეონ I და ლეონ II-ის შესახებ იხ. აგრეთვე [9, 23-24]) და საერისთავოს მემკვიდრეობით მფლობელობაში მიღებას ლეონ II-ს მიაწერდა: „назначаемый центральной (царской) властью, сменяемый „эристав“ вначале добивается и достигает НАСЛЕДСТВЕННОСТИ своей административной функции, а потом уже ищет суверенности“ [48, 41]. ფაქტი ერთია, VIII საუკუნემდე, კერძოდ, როგორც წყაროებიდან ირკვევა, ლეონ I ერისთავამდე აფხაზეთი მემკვიდრეობით კუთვნილებაში არ ჰქონდათ მის მფლობელებს; ასე რომ, ძნელი დასაჯერებელია „მეფეთა დივანში“ მოხსენიებულ პირთა ხელში (ანოსიდან მოყოლებული ვიდრე ლეონ I-მდე) აფხაზეთი მემკვიდრეობით გადასულიყო. ამ საკითხთან დაკავშირებით დ. გულია წერდა: „...никак не можем согласиться с мнением Е. Такаишвили и других историков, говорящих, что эти лица были наместники византийских царей, - (საუბარია „მეფეთა დივანში“ ანოსიდან ლეონ I-მდე ჩამოთვლილ პირებზე - შ.გ.), - этим мы не можем согласиться потому, что наместник Абхазии не мог своё наместничество передать своему сыну по наследству, а между тем мы видим, что „первым царем абхазов был Анос, - вторым сын его Гозар; третьим сын его Иствинэ“ и т.д., что продолжалось до 10-го царя включительно, почти ровно 200 лет“ [45, 203]; აფხაზეთის თემასთან დაკავშირებით იხ. აგრეთვე მისივე [46]; [47]. აქ დ. გულია მთლიანად ემყარებოდა „მეფეთა დივანის“ მონაცემებს, ჩვენ კი მიგვაჩნია, რომ სწორედ ამ ნუსხაშია არასწორად მითითებული

ჩამოთვლილ პირთა მამაშვილობა. როგორც ჩანს, ბაგრატ III-საც არ ჰქონდა მათ შესახებ დაწვრილებითი ცნობები და ამიტომ არაა კონკრეტულად გაშიფრული ვინ რამდენ ხანს იმეფა და ა.შ. ეს მხოლოდ იმ პირებს აქვთ მიწერილი, რომლებიც მართლაც მემკვიდრეობით მეფობდნენ და ეს სხვა წყაროების მონაცემებითაც დასტურდება (შუა საუკუნეებში მიღებულ ფორმად ითვლებოდა ამგვარი მამა-შვილობების დაფიქსირება როდესაც რაიმე გენეალოგიურ, წარმომავლობით ნაშრომს თხზავდნენ. ხშირად იყო მომენტები, როდესაც არანაირი მემკვიდრეობით-შთამომავლობითი კავშირი არ არსებობდა პიროვნებებს ან დინასტიებს შორის, მაგრამ იმდროინდელი იდეოლოგიის მოთხოვნათა შესაბამისად ხდებოდა ხოლმე ამგვარი გენეტიკური მიკუთვნებები. ასეთი ფაქტები საქართველოს ისტორიაშიც, ჩვენამდე მოღწეულ წყაროებშიც ფიქსირდება. თუნდაც ბაგრატიონთა ქრონიკა, სუმბატ დავითის ძის თხზულება გავიხსენოთ. იქ ბევრი სადავო ფაქტია და ტექსტში მოხსენიებულ პირთა მამა-შვილობაც, ხშირ შემთხვევაში, მკვლევართა მიერ ეჭვქვეშაა დაყენებული).

დინასტია ლაზეთის მთავრებისა“ [23, 192]. წყაროებში დაცული ცნობებიდან ჩვენ ასეთ დასკვნამდე ვერ მივდივართ. ამიტომ, ვერ დავეთანხმებით პ. ინგოროყვასეულ სქემას, მოცემულს ანოსიდან კოსტანტინემდე, რომელთაც ავტორი „ლაზეთის პატრიკიოსებად“ იხსენიებს [23, 193, სქემა]. ამ სქემაში პავლე ინგოროყვა ამატებს თეოდოსი განგრელის მიერ მოხსენიებულ ლაზეთის მთავარ გრიგოლსა და ლაზეთის პატრიკიოს ლებარნუკს [22, 49-50; 23, 194]. აქ პავლე ინგოროყვამ ალბათ ყურადღება მიაქცია „დივანისეულ“ ბარნუკსა და ლაზეთის პატრიკიოს ლებარნუკის სახელთა მსგავსებას, მაგრამ ეს, ჩვენი აზრით, არ იძლევა საშუალებას იმის დასამტკიცებლად, რომ ისინი ერთი და იგივე პიროვნებები არიან. ამ ნაწილში პ. ინგოროყვასეული სქემა ასე გამოიყურება:

1. ანოს I
2. ლოზარი I
3. იუსტინე I
4. ფინიკტიოსი I ----- 5. გრიგოლ I (668 წლამდე)
6. ბარნუკი ანუ ლებარნუკი I (668 წ.)
7. დემეტრე I ----- 8. გიორგი I (697 წ.)
9. თეოდოსი I
10. კოსტანტი I

ჩვენ რომ საქმე გვქონდეს მართლაც ლაზეთის მთავრების დინასტიასთან, როგორც ეს მიაჩნდა პ. ინგოროყვას, მაშინ რა თქმა უნდა სამართლიანი იქნებოდა მის მიერ „მეფეთა დივანის“ ასეთი შესწორება, მაგრამ ჩვენ პ. ინგოროყვასეულ ნუსხას ვერ დავეთანხმებით იმიტომ, რომ როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ვერ ვიზიარებთ აზრს ლაზეთის მთავართა დინასტიის აფხაზეთის მთავართა დინასტიასთან იგივეობის შესახებ. VI საუკუნიდან მოყოლებული დასავლეთ საქართველოში მიმდინარეობდა მნიშვნელოვანი პროცესები; შეინიშნება ეგრისის სამეფოს დასუსტება და აფხაზეთის საერისთავოს გაძლიერების ტენდენცია. საქმე იქამდეც კი მიდის, რომ აფხაზეთი ფაქტობრივად გამოეყო ეგრისის სამეფოს და უშუალოდ ბიზანტიის იმპერიას დაუქვემდებარდა. ეს, რა თქმა უნდა, ბიზანტიის იმპერიის უშუალო ჩარევით მოხდებოდა. აქედან მოყოლებული, ბუნებრივია, ეგრისის მართავდა სულ სხვა დინასტია, ხოლო აფხაზეთს ბიზანტიის იმპერიის მიერ დაყენებული ერისთავები და ძალზე საეჭვოა, რომ იმპერიას ეგრისის სამეფოს მმართველი დინასტიისთვის დაეთმო მისდამი უშუალოდ დაქვემდებარებული აფხაზეთის საერისთავოს მმართველობა.

როგორც ქართულენოვანი წყაროებიდან ვიცით, მეფის ტიტული პირველად ლეონ II-მ მიიღო. ის იყო ლეონ I აფხაზეთის ერისთავის ძმისწული [29, 251]; ანრი ბოგვერამეს მიაჩნდა, რომ ლეონ „აფხაზთა მეფე“ არის ლეონ პირველი და არა ლეონ მეორე – [9, 23]. „მეფეთა დივანში“ მოხსენიებული ლეონ I უნდა იყოს სწორედ ის ლეონ II, რომელიც გახდა „მეფე აფხაზთა“. მაშასადამე, გამოდის რომ „მეფეთა დივანში“ არ არის მოხსენიებული ლეონ I აფხაზეთის ერისთავი. მეცნიერთა უმრავლესობა, ვინც კი შეეხო ამ საკითხს, სამართლიანად ავსებს „მეფეთა დივანის“ ნუსხაში აფხაზეთის ერისთავთა სიას და უმატებს ლეონ I-ს, მაგრამ აქ საინტერესოა თუ ვინ სად სვამს ლეონ I-ის სახელს. პავლე ინგოროყვამ მოგვცა შემდეგი სქემა:

10. კოსტანტი I

11. ლეონ I ----- 12. თეოდორე I

13. კოსტანტი II ----- 14. ლეონ II

(პ. ინგოროყვას ამ სქემას დაეთანხმა ზ. ანჩაბაძე) [42. 78].

აქ თითქოსდა გასწორებულია „დივანისეული“ ხარვეზი, რომ ლეონ II-ის ბიძა იყო ლეონ I. ალბათ ამ მიზნით ჩაამატა პავლე ინგოროყვამ ლეონ I-ის სახელი კოსტანტი I-სა და თეოდორე I-ს შორის და მივიღეთ შემდეგი სურათი: მე-10 „მეფე“ იყო კოსტანტი I, მე-11 ლეონ I (მე კოსტანტი I-ის), მე-12 ძმა ლეონ I-ის თეოდორე, მე-13 კოსტანტი II (მე თეოდორე I-ის) და მე-14 ლეონ II (ძმა კოსტანტი II-ის, მე თეოდორე I-ის და ძმისწული ლეონ I-ის). **მაგრამ, ჩვენი აზრით, ერისთავების ასეთი თანამიმდევრობა არასწორია.** წყაროში იხსენიება ლეონ I-ის შემდეგ მისი ძმისწული ლეონ II. თუ ლეონ I-ის შემდეგ ერისთავობდა მისი ძმა თეოდორე I, შემდეგ კოსტანტი II და შემდეგ უკვე ლეონ II, მაშინ გაუგებარია თუ რატომ არის წყაროებში ყველგან ხაზგასმული, რომ ლეონ II იყო ძმისწული ლეონ I-ის და არ არის ნათქვამი, რომ ლეონ II იყო ძმა კოსტანტი II-ის ანდა მე თეოდორე I აფხაზეთის ერისთავისა. ერთი სიტყვით, გაუგებარი იქნებოდა თუ რატომ იხსენიებს „მატიანე ქართლისას“ ავტორი ლეონ II-ს მაინცდამაინც ლეონ I-ის ძმისწულად და არაფერს ამბობს ორ, გენეტიკურად უფრო ახლოს მდგომ პირზე, ლეონ II-ის ძმაზე და მამაზე, კოსტანტინესა და თეოდორეზე. ამრიგად, ჩვენ ვეთანხმებით პავლე ინგოროყვას იმ ნაწილში, რომ საჭიროა ერისთავთა სიაში დაემატოს ლეონ I-ის სახელი, მაგრამ არ ვეთანხმებით მის მიერ ლეონ I-ის კოსტანტი I-სა და თეოდორე I-ს შორის მოთავსებას. **ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ლეონ II წყაროებში მოხსენიებულია ლეონ I-ის შემდეგ იმიტომ, რომ ის სწორედ უშუალოდ მისი მმართველობის შემდეგ გახდა აფხაზეთის ერისთავი.** როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ლეონ I-მა მიიღო საერისთავო სამემკვიდრეო მფლობელობაში, ამიტომ, თეოდორე I და კოსტანტი II ნათესაურად საერთოდ არ იქნებოდნენ დაკავშირებულნი არც ლეონ I-თან და არც ლეონ II-სთან. ჩვენ ფაქტობრივად ამ საკითხზე ზემოთ დაწვრილებით ვისაუბრეთ და აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ, მხოლოდ ვიტყვით ერთს: ლეონ I-ის შემდეგ აფხაზეთის ერისთავი გახდა მისი ძმისწული ლეონ II, როგორც მისი მემკვიდრე, რადგანაც სავარაუდოა, რომ ლეონ I-ს შვილი არ ჰყავდა. ლეონ II-ის მამა ან არ უნდა ყოფილიყო ცოცხალი ლეონის აფხაზეთის ერისთავად გახდომის დროს, ან უნდა ყოფილიყო იმდენად ასაკოვანი ან უძლური, რომ ერისთავობა მისი ძმიდან (ლეონ I-დან) არა მასზე, არამედ მის შვილზე (ლეონ II-ზე) გადავიდა. ეგება ბიზანტიამაც იმიტომ მისცა ლეონ I-ს მემკვიდრეობით აფხაზეთის სადავეები, რომ მას პირდაპირი მემკვიდრე არ ჰყავდა და არაპირდაპირი მემკვიდრის (თუნდაც ძმისწულის) უფლებების ცნობას ბიზანტია არც აპირებდა. ამით იმპერიას სურდა, რომ ლეონი უფრო მეტად ერთგული მოხელე ყოფილიყო და მისთვის (პირდაპირი მემკვიდრის არმყოფი პიროვნებისთვის) საერისთავოს მემკვიდრეობით გადაცემა

ერთგვარი ჟესტი უფრო იყო ვიდრე ამ რეგიონის რეალურად მემკვიდრეობითი ფლობის აღიარება. ასეთ პირობებში, რომ არა ლეონ I-ის ქართლის ერისმთავარ არჩილთან ურთიერთობა და შემდგომ განვითარებული მოვლენები, აფხაზეთი ლეონ I-ის ერისთავობის შემდეგ კვლავ იმპერიის მიერ დანიშნულ მოხელეს გადაეცემოდა. ლეონისთვის აფხაზეთის საერისთავოს მემკვიდრეობით მფლობელობაში გადაცემის აქტით და მისთვის არჩილთან კეთილურთიერთობის ერთგვარი დავალების მიცემით ბიზანტია ცდილობდა დანარჩენ ეგრისზეც ძველი გავლენის აღდგენას, მაგრამ ლეონის და არჩილის პრობიზანტიურმა კავშირმა ანტიბიზანტიური შედეგები მოიტანა [13, 38-67]. მოგვიანებით, რომ არა ლეონ II-ის ანტიბიზანტიური პოლიტიკა და მისი, როგორც ბიძის მემკვიდრის აქტიურობა, სავსებით შესაძლებელია იმდროინდელ აფხაზეთში სულ სხვა მოხელე დაენიშნა ბიზანტიას მმართველად.

არ გამოვრიცხავთ, რომ გარკვეულწილად მისი, როგორც არაპირდაპირი მემკვიდრის უფლებების არ აღიარებამაც გააღრმავა ლეონ II-სა და ბიზანტიას შორის დაპირისპირება.

რაც შეეხება ლეონ I-მდე აფხაზეთის მფლობელს, სრულიად დასაშვებია, რომ ის ყოფილიყო უშუალოდ „დივანისეული“ მე-10 „მეფე“ კოსტანტინე II, მაგრამ არ ყოფილიყო ლეონ I მისი შვილი და არც ნათესავი, ისევე როგორც ანოსიდან კოსტანტინე II-მდე „დივანში“ მოხსენიებული პირები არ უნდა ყოფილიყვნენ ერთმანეთთან ნათესაური კავშირით დაკავშირებულნი - ლეონ II-მდე აფხაზეთის ყოველი მმართველი უნდა ყოფილიყო დანიშნული უშუალოდ ბიზანტიის მიერ. მაშასადამე, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ „მეფეთა დივანის“ ეს მონაკვეთი შემდეგნაირად უნდა გასწორდეს:

10. კოსტანტი II

11. ლეონ I --- ლეონ I-ის ძმა, რომლის სახელი უცნობია

12. ლეონ II

ერთი სიტყვით, „მეფეთა დივანში“ ვამატებთ ლეონ I-ის სახელს კოსტანტინე II-სა და ლეონ II-ს შორის. რაც შეეხება ლეონ II-ის მამას, ბუნებრივია, ის „დივანში“ ვერ შევიდოდა, რადგანაც ის არ ყოფილა არც აფხაზეთის ერისთავი და არც მეფე; ამიტომ, ნუმერაცია „დივანში“ ასე უნდა გასწორდეს:

10. კოსტანტი II

11. ლეონ I

12. ლეონ II

ფაქტობრივად ჩვენ მივედით უშუალოდ „აფხაზთა მეფეების“ სიაზე, რომელიც იწყება ლეონ II-დან. „მეფეთა დივანში“ სწორედ აქედან მოყოლებული არის აღნიშნული, თუ რომელმა მეფემ რამდენი წელი იმეფა, მაგრამ რაც შეეხება მეფეთა ნუსხას, აქ ერთი შეხედვითვე ნათელია, რომ ის სრული არ არის. როგორც სხვა წყაროებიდან არის ცნობილი, გიორგი I-ის შემდეგ „აფხაზთა სამეფო“ ტახტს ეუფლებიან შავლიანთა დინასტიის წარმომადგენლები - იოანე I და შემდეგ მისი ძე ადარნასე I. მათი სახელები არ არის „მეფეთა დივანში“ მოხსენიებული; ამას თავისი ახსნა მოეძებნება. როგორც აღვნიშნეთ, „დივანის“ გამოცემას ჰქონდა თავისი მიზანი. მასში ერთიანი საქართველოს პირველმა მეფემ, ბაგრატ III-მ ხაზი გაუსვა მის კავშირს „აფხაზეთის დინასტიასთან“, მის მემკვიდრეობით და, რაც მთავარია, კანონიერ უფლებას. მეფეთა ჩამონათვალიც მოყვანილია სწორედ იმ მიზნით, რომ

ეჩვენებინა მას საკუთარი მემკვიდრეობითი ხაზი, რომ ის იყო კანონიერი მემკვიდრე „აფხაზთა სამეფოს“ ტახტისა და კანონიერი შთამომავალი „აფხაზთა მეფეების“; ამ საკითხთან დაკავშირებით სავსებით სამართლიანად შენიშნავს აკადემიკოსი მარიამ ლორთქიფანიძე: „ან „მეფეთა დივანის“ იმ ვარიანტში, რომელიც ქუთაისის სამეფო კარზე ინახებოდა, არ იყვნენ მოხსენიებული ტახტის მიმტაცებლები, ან მეფე ბაგრატმა არ ისურვა თავის ოფიციალურ დოკუმენტში დაესახელებინა ტახტის უკანონოდ მიმტაცებლები. ვფიქრობთ, ეს მეორე ვარაუდი უფრო მისაღები უნდა იყოს“ [28, 81]. ეს დოკუმენტი ბაგრატ III-ის წინაპარი „აფხაზთა მეფეების“ კანონიერი რიგის ჩვენებას ისახავდა მიზნად და არა „აფხაზთა მეფეების“ სიის გადმოცემას ზუსტი ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით, ამიტომ, ბუნებრივია, ამ ნუსხაში ვერ მოხვდებოდნენ ის პირები, რომლებიც „აფხაზთა სამეფო“ ტახტს დაეუფლნენ უკანონოდ და რომლებთანაც მემკვიდრეობით დაკავშირებული არ ყოფილა ბაგრატ III. ბაგრატ III-მ აქ გამოხატა თავისი პოზიცია შავლიანთა მიმართ და ხაზი გაუსვა, რომ მათ კანონით არ ეკუთვნოდა „აფხაზთა სამეფოს“ ტახტი. ჩვენი მიზანი კი სწორედ „აფხაზთა მეფეების“ ზუსტი ქრონოლოგიური თანამიმდევრობითი რიგის დადგენაა.

„აფხაზთა“ პირველი მეფე იყო ლეონ II. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ექვთიმე თაყაიშვილმა „მეფეთა დივანში“ აღნიშნული მეფეთა ინდიქტიონების საფუძველზე, ბაგრატ III-დან უკუანგარიშით, მოგვცა მეფეთა ზეობის ქრონოლოგია. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ექვთიმე თაყაიშვილმა სწორი მეთოდი გამოიყენა, მაგრამ მან მიღებული მონაცემები არ შეადარა სხვა წყაროების მონაცემებს, ასევე, არ გაითვალისწინა შავლიანთა დინასტიის მმართველობის გამორჩენა „მეფეთა დივანის“ ტექსტში. ყოველივე ამის გამო, შეიძლება ითქვას, რომ ექვთიმე თაყაიშვილისეული დათარიღება ნაწილობრივ, მეთოდოლოგიურად სწორი და ასევე, მხოლოდ ნაწილობრივ მისაღებია. როგორც ვიცით, ბაგრატ III „აფხაზეთში“ გამეფდა 978 წელს და იყო ერთიანი საქართველოს პირველი მეფე 1014 წლამდე. ბაგრატამდე მეფობდა თეოდოსი, რომელსაც სამი წელი უმეფია. მაშასადამე, მისი მეფობის წლები განისაზღვრება 975-978 წლებით. თეოდოსამდე 8 წელი უმეფია დემეტრე III-ს, მას უმეფია 967-975 წლებში ... „მეფეთა დივანის“ ინდიქტიონებზე დაყრდნობით ჩვენც ექვთიმე თაყაიშვილისეული დათარიღების მეთოდით ვიღებთ იგივე ქრონოლოგიას; მაგრამ შევჩერდებით ბაგრატ I-ის მეფობის წლებზე. „დივანის“ მიხედვით, მას უმეფია 861-873 წლებში. ეს თარიღი ეწინააღმდეგება „მატიანე ქართლისას“ ცნობას. ამ წყაროსა და აგრეთვე სუმბატ დავითის-ძის ქრონიკაში დაცული ცნობით ჩანს, რომ გვარამ მამფალის ძე ნასრა 881 წელს მიდის საბერძნეთში. 882 წლისათვის კი გარდაიცვალა გვარამი. „მატიანე ქართლისა“ სწორედ ამ ამბების აღწერის შემდეგ მოგვითხრობს ბაგრატ დემეტრეს ძის „აფხაზეთში“ დაბრუნების და გამეფების შესახებ. ბაგრატს 893 წელს ცვლის მისივე ვაჟი კონსტანტინე. „მეფეთა დივანის“ მიხედვით, მას 39 წელი უმეფია; ე.ი. გამოდის, რომ ის „აფხაზთა მეფე“ იყო 893-922 წლებში. ამიტომ, მიგვაჩნია არასწორად გიორგი II-ის „დივანისეული“ მეფობის თარიღი და ჩვენც მივიჩნევთ, რომ უნდა ჩასწორდეს ის 922-957 წლებით.

სადავოა დემეტრე II-ის მეფობის წლების საკითხი. საქართველოში ბუღა თურქის ლაშქრობის დროს „მატიანე ქართლისა“ „აფხაზთა მეფედ“ ასახელებს თევდოსის, „მეფეთა დივანის“ მიხედვით კი ამ დროს მეფობს - დემეტრე II. აქ ჩვენ სრულიად სამართლიანად მიგვაჩნია ე. ცაგარეიშვილის გამოკვლევა, რომელიც შეეხება საქართველოში ბუღა თურქის ლაშქრობას; მასში ავტორი იძლევა დემეტრე II-ის მეფობის შემდეგ პერიოდს: 825-861 წწ. თუ ასეა, მაშინ გამოდის, რომ დემეტრეს შემდეგ 7 წელი მეფობს გიორგი I (861-868 წწ.), დემეტრემდე კი 27 წელი თეოდოსი II (798-825 წწ.), როგორც ეს გამოითვლება „დივანისეული“ მეფეთა ინდიქტიონების მიხედვით.

დემეტრე II-ის შემდეგ მეფობდა მისი ძმა გიორგი I. მან „დაიპყრა ქართლი და დაუტევა ერისთავად ჩიხას ძე დემეტრესი, და ვითარ გარდაიცვალა გიორგი აფხაზთა მეფე, დარჩა ძე დემეტრესი მცირე, რომელსა ერქუა ბაგრატ, რომელი იცნობების ექსორია-ქმნილობით“. მაშასადამე, ლეონ II-ის შემდეგ იმეფა მისმა სამმა ძემ - თეოდოსი II-მ, დემეტრე II-მ, გიორგი I-მა; ამათგან, წყაროს მიხედვით, ძე დარჩა მხოლოდ დემეტრე II-ს, ეს არის ბაგრატი. სავარაუდოა, რომ მისი მცირეწლოვანების გამო, დემეტრე II-ის გარდაცვალების შემდეგ, გამეფდა მისი ძმა გიორგი I, რომელმაც საკუთარი ძმის - დემეტრე II-ის ძე ტინენი (ან ბაგრატი) დაადგინა ჩიხას ერისთავად [32] (მკვლევართა დიდი ნაწილი მიიჩნევს რომ ჩიხას ერისთავი იყო ბაგრატ დემეტრეს ძე), ხოლო გიორგი I-ის გარდაცვალების შემდეგ ბაგრატ დემეტრეს-ძე ერთადერთი კანონიერი მემკვიდრეა „აფხაზეთის“ სამეფო ტახტის. გიორგი I-ც მალე გარდაიცვალა (7 წელიწადში) და ბაგრატი კვლავ „მცირე“ დარჩენილა, რითიც ისარგებლა გიორგი I-ის მეუღლემ, „ეცრუა იგი ივანე მთავარსა შავლიანსა, და შთაადდეს ბაგრატ ზღუასა. ხოლო ღმერთმან განარინა იგი, და მიიწია ქალაქად კოსტანტინეპოლედ“ [29, 258]. ამის შემდეგ „აფხაზთა სამეფოს“ განაგებს შავლიანთა დინასტია: ჯერ მეფობდა იოანე, შემდეგ ძე მისი ადარნასე შავლიანი (თეიმურაზ მიბჭუანის აზრით, „გიორგი I-სათვის იოვანე შავლიანი ან შვილი, ან ძმისწული უნდა ყოფილიყო. მხოლოდ სამეფო დინასტიის წარმომადგენელს შეეძლო ასეთ შეთქმულებაზე წასულიყო“ [30, 18]. ჩვენ ამ აზრს ვერ ვიზიარებთ; სამეფო დინასტიის წინააღმდეგ შეთქმულებაში მონაწილეობის მისაღებად ამ დინასტიასთან გენეტიკური კავშირის აუცილებლობა უმთავრეს პირობად არ მიგვაჩნია და უამრავი მაგალითია მსოფლიო ისტორიაში, როდესაც აბსოლუტურად სხვა დინასტია მონაწილეობდა ამგვარ ქმედებებში).

ბიზანტიაში ბაგრატ „ექსორია-ქმნილმა“ მიიღო სამხედრო დახმარება და მოახერხა ტახტის დაბრუნება: „ხოლო ბაგრატ, ძე აფხაზთა მეფისა დემეტრესი, შესრულ იყო საბერძნეთად, კოსტანტინეპოლედ, და მოსცა ბერძენთა მეფემან ლაშქარი, და მოგზავნა ზღუთ და ნავითა შემოვიდა აფხაზეთად, და მოკლა ადარნასე, ძე იოვანესი, და დაიპყრა აფხაზეთი“ [29, 261]. ე. ი. დემეტრე II-ის გარდაცვალების შემდეგ გამეფდა მისი ძმა გიორგი I, რომელმაც მეფობის პერიოდში (861-868 წწ.) ტინენ (ან ბაგრატ) დემეტრეს-ძე დაადგინა „ერისთავად ჩიხას“. შემდეგ გამეფდა შავლიანთა დინასტია და ამის შემდეგ ბაგრატ დემეტრეს-ძემ დაიკავა ტახტი. მან „დაიპყრა“ აფხაზეთი, შეირთო ცოლად ადარნასე შავლიანის ცოლი, გუარამის ასული, გამოიყვანა „ნასრა ცოლის ძმა მისი საბერძნეთით და მისცა ლაშქარი მისი. ხოლო ნასრა შეიპყრნა სამნი ციხენი სამცხეს: ოძრგე, ჯუარის-ციხე და ლომსიანთა, გუარამისავე აღშენებული. მოვიდეს გურგენ და ადარნასე, ძე დავითისი; უშუელეს სომეხთა, შეიბნეს მტკუარსა ზედა; იძლივნეს აფხაზნი, მოკლეს ნასრა და ბაყათარ, მთავარი ოვსი, და ერისთავი აფხაზთა“ [29, 261]. ციტირებული ადგილიდან ჩანს, რომ ბაგრატმა „აფხაზეთში“ გამეფების შემდეგ იხმო საბერძნეთიდან ცოლის ძმა - ნასრა. სუმბატ დავითის-ძის ქრონიკის მიხედვით, ნასრა საბერძნეთში გაემგზავრა 881 წელს [36, 47-48]. სუმბატისავე თქმით, ის კონსტანტინოპოლში იყო „მრავალ წელ“ [36, 48]. მაშასადამე, „მრავალ წელში“ 5-6 წელი მაინცაა სავარაუდო. როგორც „მატიანე ქართლისას“ ციტირებულ მონაკვეთში ვნახეთ, ნასრა გარდაიცვალა ბაგრატის მეფობის დროს, მაშინ როცა ის ებრძვის გურგენს და ადარნასე დავითის ძეს. სუმბატი ასე აღწერს ამ ამბავს: „გამოვიდა ნასრ სამეფოთ და მოვიდა აფხაზეთს. და იყო მაშინ აფხაზთა მეფე ბაგრატ, დისიძე ნასრისა და შესწია მან დიდითა ლაშქრითა მეფემან აფხაზთამან და მუნით გარდამოვიდა ნასრ სამცხეს და შეიკრიბა სხუაცა ლაშქარი ურიცხჳ. ხოლო ადარნასე, ძე მოკლულისაჲ კურატპალატისაჲ, განვიდა ბრძოლად მისა და მიჰყუა მის თანა შეწევნად ადარნასესაჲ გურგენ კურატპალატი და შვილნი მისნი, და ყუეს ბრძოლაჲ და ომი დიდი ნასრის ზედა. და შეეწია ღმერთი

მცირეთა ამათ ადარნასეს კერძთა და სძლეს ნასრას, მეოტ ქმნეს, შეიპყრეს და მოკლეს ნასრა ჯეცსა სამცხისასა, სოფელსა ასპინძასა, ქრონიკონსა რწ (888 წ. - შ.გ.)“ წელს [36, 48]. ამ მონაცემებზე დაყრდნობით ე. ცაგარეიშვილმა სავსებით სამართლიანად მიუთითა, რომ „უფრო მართებულია ბაგრატის გამეფება 882 წლის შემდეგ, ყოველ შემთხვევაში 888 წლამდე მაინც ვივარაუდოთ“ [24, 0115]. აქედან გამომდინარე, ჩვენთვის ბაგრატ I-ის მეფობა უფრო მისაღებია დავათარილთ 885/886-893 წლებით. ე. ი. გიორგი I მეფობდა 861-868 წლებში; თუ ჩიხას ერისთავი იყო ბაგრატ I (და არა ტინენი), მაშინ მისი ერისთავობის პერიოდი განისაზღვრება IX საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისიდან 868 წლამდე (თუ ტინენ დემეტრეს ძეს მივიჩნევთ ჩიხის ერისთავად, რაც უფრო დამაჯერებლად გვაჩვენა პროფ. ზურაბ პაპასქირმა, მაშინ აღნიშნული პერიოდით მისი ერისთავობა თარიღდება); ხოლო ბაგრატ I 885/886 წლიდან 893 წლამდე უკვე „აფხაზთა მეფეა“. აქედან გამომდინარე, შავლიანთა დინასტიას „აფხაზთა სამეფოს“ ხელისუფლება ხელთ ეპყრა 868-885/886 წლებში, ანუ პერიოდში გიორგი I-ისა და ბაგრატ I-ის მეფობებს შორის.

„აფხაზთა მეფეების“ სიის დადგენის თვალსაზრისით ძალზე საინტერესოა ჩვენამდე მოღწეული ერთი ისტორიული საბუთის ცნობა. ეს არის „დაწერილი ფავნელისა მღვიმისადმი“. ამ საბუთში ყურადღებას იქცევს ერთი ადგილი, კერძოდ, „მიქაელ მემღვიმის“ მონათხრობი, თუ როგორ გადადის ის დასავლეთ საქართველოში („აფხაზთა სამეფოში“) და იღებს (ან უბრალოდ მოაქვს იქიდან) შეუვალობის დოკუმენტი: „...გარდავე ლიხთ-იმერით და მოვიღე თავისუფლობისა ბრძანება კოსტანტინესი და ბაგრატისი, კახთა მეფეთა: ფალლესი და კუირიკესი ...“ [18, 16-19]. როგორც ვხედავთ, ლიხთ-იმერეთში, დასავლეთ საქართველოში ანუ „აფხაზთა სამეფოში“ პირი „თავისუფლობისა ბრძანებას“ იღებს ორი მეფისაგან ერთად, ესენია კონსტანტინე და ბაგრატ I. მაშასადამე, აქ ერთდროულად ორი მეფის მმართველობასთან ანუ თანამეფობასთან გვაქვს საქმე [18, 16-19; 16]. ვინ არიან ეს მეფეები? [შუად. 34, 212]. „მატიანე ქართლისას“ მიხედვით, დასავლეთ საქართველოში მართლაც მეფობს კონსტანტინე „აფხაზთა მეფე“, რომელსაც ჰყავს ძე ბაგრატ I, თუმცა, ამ წყაროში საკმაოდ ბუნდოვნადაა აღწერილი „აფხაზთა სამეფოს“ იმდროინდელი პოლიტიკური სურათი; კერძოდ, ჩვენ ვკითხულობთ: „გარდაიცვალა კოსტანტი, აფხაზთა მეფე, და იშლებოდა ქუეყანა აფხაზეთისა ჟამ რაოდენიმე. რამეთუ ესხნეს ძენი ორნი კოსტანტი მეფესა: ერთი უხუცესი და მეორე, რომელი უშვა მეორემან ცოლმან, უმრწემესი. უხუცესსა ერქუა გიორგი, უმრწემესსა ბაგრატ. და იყო მათ შორის ბრძოლა ფიცხელი, რომელი თუთოეულად ჰპოვო ცხოვრებასა მათს. ხოლო ესე ბაგრატ სიძე იყო გურგენ ერისთავთ-ერისთავისა; უშუელდა გურგენ ყოვლითა ძალითა მისითა. ვიდრე არა მიიცვალა ბაგრატ, არა იყო მშუდობა. და შემდგომად სიკუდილისა მისისა მიიღო სრულობით მეფობა აფხაზთა გიორგი მეფემან“ [29, 264-265]. თუ „მატიანე ქართლისას“ ციტირებულ მონაკვეთს შევადარებთ „ფავნელის დაწერილს“ დავინახავთ, რომ ამ ისტორიულ საბუთში დაცული ცნობა კონსტანტინე-ბაგრატის თანამეფობის შესახებ რეალურ საფუძველს არ არის მოკლებული. როგორც ჩანს, ბაგრატ I ყოველ ღონეს ხმარობს, რათა გაუწიოს მეტოქეობა უფროს ძმას, გიორგის და „აფხაზეთში“ იბატონოს. ბაგრატ I ყოფილა გურგენ ერისთავთ-ერისთავის სიძე და „აფხაზთა სამეფოში“ ტახტისათვის ბრძოლის საქმეში მას „უშუელდა გურგენ ყოვლითა ძალითა მისითა“. იმდენად სერიოზული პრობლემები შექმნა ბაგრატმა, რომ „იშლებოდა ქუეყანა აფხაზეთისა ჟამ რაოდენიმე“. „მატიანე ქართლისას“ არაფერს ამბობს კონსტანტინეს სიცოცხლის პერიოდში ბაგრატის მოღვაწეობაზე, მაგრამ სავარაუდოა, რომ იგი მამის სიცოცხლეშივე განაცხადებდა ტახტზე პრეტენზიას და როგორც ჩანს, გარკვეულ წარმატებასაც მიაღწია. „ფავნელის დაწერილის“ მიხედვით, ის მამის, კონსტანტინეს თანამეფეც კი გამხდარა. მაშასადამე, „აფხაზთა სამეფოში“ ტახტის გადაცემის

მემკვიდრეობითი წესის დარღვევის ფაქტიც დასტურდება, რადგანაც მეფის უფროსი ძე იყო გიორგი, თანამეფედ კი უმცროსი ძე - ბაგრატის გვევლინება („აფხაზთა სამეფოში“ ხელისუფლების მემკვიდრეობით გადაცემის წესზე მსჯელობა იხილეთ აგრეთვე: [15; 6].

ძნელი სათქმელია კონკრეტულად რაში გამოიხატებოდა ბაგრატის „თანამეფობა“, იყო ეს კლასიკური ფორმა თანამეფობის ინსტიტუტისა თუ არა, მაგრამ „ფავნელის დაწერილის“ ცნობა, რომ შეუვალობას ერთად იძლევიან კონსტანტინე და ბაგრატი, სავსებით მყარდება „მატიანე ქართლისას“ მონაცემებითაც. ჩვენ შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ კონსტანტინეს უფროსი ვაჟი და ტახტის კანონიერი მემკვიდრე გიორგი არ ცნობდა ძმის - ბაგრატის უფლებებს, მაგრამ, სავარაუდოა, რომ ბაგრატის გარდაცვალებამდე გიორგისა და ბაგრატის ფაქტობრივ თანამეფობასთანაც გვაქვს საქმე; კონსტანტინეს გარდაცვალების შემდეგ ბაგრატი ასე ადვილად არ დათმობდა ძმის სიცოცხლეშივე დაკავებულ პოზიციებს და არც გიორგი განაცხადებდა უარს კანონიერ უფლებებზე; სავარაუდოდ, გიორგი და ბაგრატი ორივე მიიჩნევდა თავს მეფედ და თუ იურიდიულად კონსტანტინე და ბაგრატი თანამეფობდნენ, ფაქტობრივად ახლა უკვე გიორგისა და ბაგრატის თანამეფობასთანაც გვაქვს საქმე; ამიტომ წერს მემატიანე: „იშლებოდა ქუეყანა აფხაზეთისა ჟამ რაოდენიმე“. გიორგის რომ ბაგრატი რეალურად ეცილებოდა ტახტს და მმართველობას უყოფდა, ამას მოწმობს „მატიანე ქართლისას“ ცნობაც, რომ „ვიდრე არა მიიცვალა ბაგრატ, არა იყო მშჯდობა. და შემდგომად სიკუდილისა მისისა მიიღო სრულობით მეფობა აფხაზთა გიორგი მეფემან (ხაზგასმა ჩვენია - შ.გ.)“ [29, 265]. ე. ი. მხოლოდ ბაგრატის გარდაცვალების შემდეგ მიიღო გიორგიმ მეფობა „სრულობით“, ანუ მანამდე მას ბაგრატი უყოფდა მეფობას [15].

ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, როდესაც ვსაუბრობთ „აფხაზთა მეფეების“ ქრონოლოგიურ რიგზე, ალბათ გასათვალისწინებელია ეს ფაქტორიც, „აფხაზთა სამეფოში“ იურიდიულად თუ ფაქტობრივად „თანამეფობის“ ინსტიტუტის არსებობა. ამიტომ, ისტორიული რეალობიდან გამომდინარე, მეფეთა ნუსხაში თანამიმდევრობას შემდეგნაირად განვსაზღვრავთ:

- კონსტანტინე III-ის მეფობა.
- კონსტანტინე III-ისა და ბაგრატის თანამეფობა.
- ბაგრატისა და გიორგი II-ის თანამეფობა.
- გიორგი II-ის მეფობა.

„ფავნელის დაწერილის“ მიხედვით, როდესაც „აფხაზთა სამეფოში“ ერთდროულად მეფობენ კონსტანტინე და ბაგრატი, კახეთსაც ასევე ერთად მართავენ ფადლა და კვირიკე ქორეპისკოპოსები; შეიძლება კახეთს ერთად არ მართავენ და „ფავნელის დაწერილში“ დადასტურებული ცნობა გვიანდელი პერიოდის ავტორის მიერ ძველი ამბების განხილვის კონტექსტშია მოცემული და ერთად იმიტომ იხსენიებიან ქორეპისკოპოსები, მაგრამ „აფხაზთა სამეფოში“ მაინც ერთდროული მეფობა, თანამეფობა უნდა იგულისხმებოდეს, რადგანაც, სხვა შემთხვევაში ბაგრატი კონსტანტინე მეფესთან ერთად არ იქნებოდა მოხსენიებული; ლიხს იქეთ ანუ დასავლეთ საქართველოში _ იმ პერიოდში, რა პერიოდსაც ასახავს დოკუმენტი, კონსტანტინე და ბაგრატი მხოლოდ ჩვენს მიერ განხილული პიროვნებები არიან. მაშასადამე, რადგან ბაგრატი მეფობით იხსენიება და სხვა წყაროებით მისი დამოუკიდებლად ზეობა არ ფიქსირდება, გამოდის რომ მან მხოლოდ თანამეფობის პერიოდში იმეფა მამასთან და ძმასთან ერთად; დამოუკიდებლად მმართველობა მას არ ღირსებია; ფადლაც, კვირიკეც,

კონსტანტინეც არიან მეფე-ქორეპისკოპოსები და მათთან ერთად ბაგრატის მოხსენიება მის მეფობას ნიშნავს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის სამეფო ფუნქციით და მეფე-ქორეპისკოპოსთა გვერდით არც „ფავნელის დაწერილში“ არ მოიხსენიებოდა; იმ შემთხვევაშიც კი, თუ მიქაელ მემლუიმე თავად კი არ იღებს არამედ ადრე გაცემულ თავისუფლების ბრძანებებზე მოგვითხრობს, მაინც ის ფაქტი რომ კონსტანტინეს შემდეგ ბაგრატს ასახელებს თავისუფლების ბრძანების გამცემად, ბაგრატის რეალურად მეფობაზე მიანიშნებს; ე.ი. მიქაელ მემლუიმეს მიუღია, ან მოუპოვებია და ლიხს იქეთიდან წამოუღია ის დოკუმენტები, რომლებიც გაუციათ მეფეებს - კონსტანტინეს და ბაგრატს; წყაროებში რადგანაც კონსტანტინეს შემდეგ გიორგი იხსენიება მეფედ („მატიანე ქართლისა“, „მეფეთა დივანი“), ბაგრატის მეფობა მხოლოდ კონსტანტინესთან და გიორგისთან თანამეფობის კონტექსტში შეიძლება მოიაზრებოდეს.

ფაქტია, რომ „ფავნელის დაწერილში“ იხსენიებიან ფადლა და კვირიკე ქორეპისკოპოსებიც. ფადლა I-ის და „აფხაზთა მეფე“ კონსტანტინე III-ის მეფობა ერთმანეთს ემთხვევა IX საუკუნის უკანასკნელ პერიოდში [38]. კვირიკე I, როგორც დღეს მიღებულია ისტორიოგრაფიაში, კახეთს განაგებდა 892-918 წლებში (თუმცა ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ერედვის 906 წლის წარწერა იძლევა საშუალებას ამ დათარიღების უფრო მეტად დაკონკრეტებისა და არაა გამორიცხული, რომ 20-იანი წლების დასაწყისამდეც კი ემართა კვირიკე I-ს კახეთი, მაგრამ ეს ცალკე მსჯელობის საკითხია და ამჯერად ამ კუთხით სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ). კონსტანტინე III „აფხაზთა მეფე“ იყო 893-922 წლებში. მაშასადამე, ბაგრატი კონსტანტინე III-ის თანამეფე გამხდარა 918 წლამდე ან X საუკუნის 20-იანი წლების დასაწყისამდე, ანუ კვირიკე I-ის გარდაცვალებამდე.

ბუნებრივია, ბაგრატ კონსტანტინეს-ძე, როგორც „აფხაზთა მეფე“, ვერ მოხვდებოდა ბაგრატ III-ის მიერ შედგენილ ე.წ. „აფხაზეთის ისტორიაში“, „მეფეთა დივანში“ იმავე მიზეზით, რომლითაც ამ ნუსხაში ვერ მოხვდნენ შავლიანი მეფეები. ბაგრატი არ იყო „აფხაზთა მეფობის“ კანონიერი პრეტენდენტი.

გიორგი II-ის შემდეგ „აფხაზთა მეფე“ გახდა ძე მისი ლეონ III. გიორგის გარდაცვალების თარიღად 957 წელს თუ მივიღებთ, მაშინ ლეონის მეფობა განისაზღვრება 957-967 წლებით, რადგანაც „მეფეთა დივანის“ მიხედვით მას უმეფია 10 წელი. „მატიანე ქართლისას“ ცნობით, ლეონ III გამეფებამდე ჯერ ყოფილა ქართლის ერისთავი: „გარდაიცვალა ფადლა ქორეპისკოპოსი, და დაჯდა კვირიკე ქორეპისკოპოსად. ამისა შემდგომად გადგეს აზნაურნი გარდაბანელნი, იწყეს ზრახვად გიორგი მეფისა. გამოილაშქრა გიორგი მეფემან, ჩავიდა კახეთად, მოსწუა და ასწყყდა, და წარვიდა თუსადვე ქუეყანად. კულად დადგა ატენს. და ძე მისი ლეონ იყო ერისთავად ქართლისა“ [29, 268]. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მიღებული, კვირიკე II კახეთის ქორეპისკოპოსი გახდა 929 წელს [33, 499]. ამის შემდეგ ხდება გარდაბნელ აზნაურთა განდგომა და მემატინე ამ ამბების გადმოცემასთან ერთად აღნიშნავს ლეონის ქართლის ერისთავობას. მაშასადამე, ლეონ გიორგის-ძე (მომავალში ლეონ III „აფხაზთა მეფე“) 929 წლის ახლო პერიოდიდან არის ქართლის ერისთავი, ხოლო მამის, გიორგი II-ის გარდაცვალების შემდეგ, 957 წელს ის ხდება „აფხაზთა მეფე“.

ახლა, რაც შეეხება ლეონ II-ს, ანუ პირველ „აფხაზთა მეფეს“. „მეფეთა დივანის“ მიხედვით მას უმეფია 45 წელი; ამიტომ, თუ თეოდოსის მეფობის წლებად მივიღებთ 798-825 წლებს, გამოდის, რომ ლეონ II-ს უმეფია 753-798 წლებში. ჩვენ, როდესაც საუბარი გვქონდა „აფხაზთა სამეფოს“ ჩამოყალიბებაზე მაშინ დეტალურად ვიმსჯელებთ ლეონ II-ის მოღვაწეობის შესახებ და მივედით

დასკვნამდე, რომ VIII საუკუნის 70-იანი წლების ბოლო პერიოდამდე ან 80იანი წლების დასაწყისამდე (781/782 წლამდე) ლეონი იყო აფხაზეთის ერისთავი, ამავე პერიოდიდან დაახლოებით 786/787 წლამდე - გაერთიანებული ეგრის-აფხაზეთის მთავარი, ხოლო 786/787 წლიდან უკვე „აფხაზთა მეფე“. აქედან გამომდინარე, ვიზიარებთ აზრს და ვფიქრობთ, „დივანში“ მითითებული 45 წელი უნდა აღნიშნავდეს ლეონ II-ის ერისთავობის, მთავრობისა და მეფობის ხანას ერთად. ამიტომ, სავარაუდოა, რომ ლეონ II იყო აფხაზეთის ერისთავი 753 - 778/781 (782) წლებში, 778/781 (782) წლიდან დაახლოებით 786 წლამდე აფხაზეთის მთავარი, ხოლო 786-798 წლებში „აფხაზთა მეფე“ [14, 31-33; 13, 38-67]; მაგრამ, აქვე უნდა ითქვას, რომ წყაროების სიმცირის გამო ეს ქრონოლოგიური რიგი ძალზე პირობითია, მაგრამ ამ ეტაპზე ალბათ მაინც მისაღები.

მასასადამე, „აფხაზთა მეფეების“ ქრონოლოგიური რიგი ასეთია:

ლეონ II - 753 - 778/781 (782) წწ. აფხაზეთის ერისთავი

- 778/781-786 წწ. აფხაზეთის მთავარი

- 786-798 წწ. „აფხაზთა მეფე“

თეოდოსი II - 798-825 წწ. „აფხაზთა მეფე“

დემეტრე II - 825-861 წწ. „აფხაზთა მეფე“

გიორგი I - 861-868 წწ. „აფხაზთა მეფე“

იოანე I და ადარნასე I - 868-885/886 წწ. „აფხაზთა მეფეები“

ბაგრატ I ან ტინენი - IX ს-ის 60-იანი წლების შუა პერიოდიდან - 868 წლამდე - „ჩიხას ერისთავი“

ბაგრატ I - „ექსორია-ქმნილობის“ პერიოდი 868-885/886 წწ.

- 885/886-893 წწ. „აფხაზთა მეფე“

კონსტანტინე III - 893-922 წწ. „აფხაზთა მეფე“

კონსტანტინე III-ის და ბაგრატის თანამეფობა - 918 წლის ახლო პერიოდიდან - 922 წლამდე

გიორგი II-ის და ბაგრატის თანამეფობა - 922 წ.-დან ბაგრატის გარდ.-მდე.

გიორგი II - 922-957 წწ. „აფხაზთა მეფე“

ლეონ III - 929 წლის ახლო პერიოდიდან - 957 წლამდე „ქართლის ერისთავი“.

- 957-967 წწ. „აფხაზთა მეფე“

დემეტრე III - 967-975 წწ. „აფხაზთა მეფე“

თეოდოსი III - 975-978 წწ. „აფხაზთა მეფე“

რაც შეეხება „აფხაზთა მეფეების“ ნათესაურ კავშირებს, ამ მხრივ არაერთი საინტერესო ცნობა დაცული როგორც ქართულენოვან, ასევე უცხოურ წყაროებშიც (საქართველოში პოლიტიკური მოსაზრებით განხორციელებულ შეუღლებების ფაქტებთან დაკავშირებით იხილეთ: 29). მაგალითად, „აფხაზთა“ პირველი მეფის, ლეონ II-ის ძე თეოდოსი II ყოფილა სიძე აშოტ ადარნასეს-ძე კურაპალატის; ამის შესახებ მოგვითხრობს „მატიანე ქართლისა“: „მას ჟამსა გამოილაშქრა აშოტ კურაპალატმან, და უშუელა თევდოსი აფხაზთა მეფემან, ძემან მეორისა ლეონისმან, რომელი იგი სიძე იყო აშოტ კურაპალატისა“ [29, 252].

იოანე შავლიანმა მოჰგუარა „ძესა თქსსა ადარნასეს ცოლი, ასული გუარამ აშოტის ძისა“ [29, 258]. მაგრამ, ადარნასეს მეფობის დროს, როგორც ვთქვით, დაბრუნდა ტახტის კანონიერი მემკვიდრე

ბაგრატ დემეტრეს-ძე; მან მოკლა ადარნასე შავლიანი და შეირთო ადარნასეს მეუღლე ცოლად [29, 261].

იოანე დრასხანაკერტელის ცნობით, კონსტანტინე III „აფხაზთა მეფე“ იყო სიძე ადარნასე „ქართველთა მეფის“ [24, 109-112] (კონსტანტინეს ორი ცოლი ჰყავდა; პირველი ცოლისგან მას ჰყავდა ვაჟი გიორგი, მეორე ცოლისგან - ბაგრატ), მაგრამ როდესაც მოხდა დაპირისპირება სომეხთა მეფე სუმბატსა და კონსტანტინე III „აფხაზთა მეფეს“ შორის, კონსტანტინე სწორედ სიმამრმა, ადარნასე „ქართველთა მეფემ“ დაატყვევა და მიჰგვარა სომეხთა მეფეს დასასჯელად, ხოლო როცა გაათავისუფლა სუმბატმა კონსტანტინე ტყვეობიდან, ამაზე ადარნასე „ქართველთა მეფე“ უფრო მეტად გაბოროტებულა“ [24, 109-112]. ძნელია ბრმად ვენდოთ იოანე დრასხანაკერტელის ზემოთ მოყვანილ ცნობას და ჩავთვალოთ ის აბსოლუტურ ჭეშმარიტებად, მაგრამ, როდესაც ვსაუბრობთ „აფხაზთა მეფეების“ ცხოვრების შესახებ, არ შეიძლება მისი სრული იგნორირება.

„აფხაზთა მეფე“ გიორგი II-ის და ყოფილა აშოტ ბაგრატის-ძის (კონსტანტინე პორფიროგენეტის მიხედვით აშოტ კისკასის) მეუღლე [25, 276-277].

„აფხაზთა მეფე“ ლეონ III-მ საკუთარი ასული მიათხოვა კახეთის ქორეპისკოპოს კვირიკეს ძეს. ეს იყო დიპლომატიური აქტი, რომელიც ბრძოლის დროს იქნა გადაწყვეტილი. ძალიან საინტერესოდ მოგვითხრობს მემატთანე ამ ამბის შესახებ: როდესაც ლეონ III-ის მამამ, გიორგი II „აფხაზთა მეფემ“ დაიკავა კახეთის მნიშვნელოვანი ციხეები, გარკვეული დროის შემდეგ კვლავ დაკარგა ისინი და მეორედ გადაწყდა კახეთს ლაშქრობა. ამჯერად, „აფხაზთა“ ლაშქარს ლეონ გიორგის-ძე მეთაურობდა. ის ამ დროს ქართლის ერისთავია. ლეონმა საკმაოდ შეავიწროვა კახელები, მან **„მოწუა კახეთი“**, მაგრამ შემდგომ წარმატებაში მას ხელი შეუშალა მამის, გიორგი II „აფხაზთა მეფის“ გარდაცვალებამ; ამის თაობაზე ინფორმაცია მას სწორედ ამ ლაშქრობის დროს მიუღია; მემატთანეს სიტყვით, „მოუწოდა ლეონ კურიკე ქორეპისკოპოსსა; და შეკრბეს ბაზალეთს, ტბისა პირსა, თუთო ცხენოსნითა, და იუბნეს დღე ერთი, ვიდრემდის განუცხადა მიცვალება მამისა თუსისა. და აჰკიდა სიყუარული, და უქადა მისა მისისა სიძობა. და ვითარცა ესმა ესე კურიკეს, გარდაცა ცხენისაგან, და თაყუანისცემით მისცა მადლი, და განიხარა ზავი და სიყუარული, და უფროს პირი მზახობისა“ [29, 269-270]. როგორც წყაროს ამ ციტირებული მონაკვეთიდან ჩანს, ლეონმა დიპლომატიურ ხერხს მიმართა და ის წარმატება, რომელსაც მან კახეთის დაკავების საქმეში მიაღწია, ამ მხარეზე გავლენის შესანარჩუნებლად დინასტიური ქორწინებით გაამყარა; ყურადღებას იქცევს ფრაზა: **„იუბნეს დღე ერთი, ვიდრემდის განუცხადა მიცვალება მამისა თუსისა. და აჰკიდა სიყუარული, და უქადა მისა მისისა სიძობა.“** როგორც ჩანს, ლეონმა, გაიგო თუ არა მამის გარდაცვალების ამბავი, დამალა ეს ინფორმაცია და კვირიკე ქორეპისკოპოსს არ განუცხადა მანამ, სანამ არ მოაგვარა ქორწინების ამბავი. კვირიკეს თავიდანვე რომ გაეგო გიორგი II „აფხაზთა მეფის“ გარდაცვალება, შესაძლებელია არც დათანხმებულიყო და ლეონი იძულებული იქნებოდა ნებითვე დაეტოვებინა კახეთის დაკავებული ტერიტორიები; საკუთარი ასულის კვირიკე ქორეპისკოპოსის ძისათვის მითხოვებით ლეონმა გაამყარა „აფხაზთა სამეფოსა“ და კახეთს შორის კავშირი და ასე შეინარჩუნა გავლენა ამ რეგიონზე. ეს ქორწინება რომ იყო „აფხაზთა სამეფოსა“ და კახეთს შორის სტაბილურობის გარანტი, ამაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ ლეონის ასულის გარდაცვალების შემდეგ კვლავ დაიძაბა ურთიერთობა კახეთსა და „აფხაზთა სამეფოს“ შორის.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დოსითეოსისეულ ნუსხაში ერთით (ან ორით) მეტი მეფეა მოხსენიებული ვიდრე ეს დაფიქსირებულია „მეფეთა დივანში“ და ვიდრე ეს მტკიცდება სხვა წყაროებით. ეს არის მეფე „ანტარნასე-დავითი.“ საგულისხმოა, რომ „აფხაზთა მეფეების“ ნუსხის გადმოცემა დოსითეოსსა და ბაგრატ III-ს სხვადასხვა მიზნით განუხორციელებიათ; როგორც ვთქვით, ბაგრატს სურდა ხაზი გაესვა მისი კანონიერი უფლებისთვის „აფხაზეთის“ სამეფო ტახტზე; სურდა კიდევ ერთხელ დაემტკიცებინა მისი კავშირი „აფხაზთა სამეფოს“ მმართველ დინასტიასთან. როგორც „აფხაზთა სამეფოს“ პოლიტიკური ისტორია გვიჩვენებს, ამის საჭიროება არსებობდა: „აფხაზეთში“ ბაგრატ III-ის გამეფებას ფეოდალთა წრეები არაერთგვაროვნად შეხვედრიან; იყო მის წინააღმდეგ აშკარად გალაშქრების ფაქტებიც (მაგალითად, შიდა ქართლში, რაც ამ დროს „აფხაზთა სამეფოს“ ერთ-ერთი საერისთავოა) და როგორც ჩანს, ეს სწორედ „აფხაზთა მეფის“ ტახტის პრეტენდენტთაგან ხდებოდა. ბაგრატ III გამეფდა თეოდოსი უსინათლოს შემდეგ, რადგანაც ის იყო მისი დის, გურანდუხტის შვილი, ხოლო თეოდოსს პირდაპირი სხვა მემკვიდრე არ ჰყავდა. ამისდა მიუხედავად, როგორც ჩანს, „აფხაზთა სამეფოში“ ქალის ხაზით მემკვიდრეობის გადასვლას განსაკუთრებული ახსნა და ზედმეტი დასაბუთება ესაჭიროებოდა; ამიტომაც გამოსცა ბაგრატ III-მ ერთგვარი დოკუმენტური დასაბუთება, რომ მხოლოდ ის იყო რეალური პრეტენდენტი „აფხაზთა მეფობის“. რაც შეეხება იერუსალიმის პატრიარქ დოსითეოსს, მას სურდა მხოლოდ ისტორიის გადმოცემა, ანუ „აფხაზთა მეფეების“ სიის დადგენა და საამისოდ პირველწყაროდ „მეფეთა დივანი“ გამოუყენებია (ამას გვაფიქრებინებს ის რომ, დოსითეოსის ნუსხა, ფაქტობრივად სრული თარგმანია „მეფეთა დივანისა“ და შავლიანთა შესახებ აქაც არაფერია ნათქვამი); მაგრამ, თავად ბაგრატ III-ის შესახებ სავარაუდოდ დოსითეოს პატრიარქს უფრო მეტი ცნობა ჰქონია; კერძოდ, მან კარგად იცოდა, რომ ბაგრატ III იყო გურგენის ძე და ამავე დროს დავით კურაპალატის, იმიერ ტაოს მფლობელის შვილობილი; როგორც ჩანს, ისიც კარგად იცოდა თუ რა დიდი წვლილი მიუძღვოდა დავით კურაპალატს ბაგრატ III-ის გამეფებაში. „ანტარნასე-დავითის“ „აფხაზთა მეფეების“ დოსითეოსისეულ სიაში მოხსენიება შეიძლება გამოწვეული იყოს სწორედ ამ ფაქტით: დოსითეოსმა დავით კურაპალატი შეიტანა მეფეთა ნუსხაში, როგორც მემკვიდრეობითი ხაზის წარმომადგენელი ბაგრატ III-სთან მიმართებაში, ხოლო ანტარნასე, ანუ ადარნასე იყო დავითის მამა; ამიტომ, „ანტარნასე (ადარნასე)-დავითის“ ერთად მოხსენიება უბრალოდ უნდა მიუთითებდეს ბაგრატ III-ის მემკვიდრეობაში ამ შტოს როლზე. შეიძლება თავად დოსითეოსმაც არ იცოდა ზუსტად თუ როგორ უკავშირდებოდა ბაგრატ III ადარნასესა და დავითს და ამიტომ ასე სქემატურად ჩასვა მათი სახელები ბაგრატის წინ. და კიდევ: შეიძლება სხვა კუთხით მოხდა ამ სახელების „ანტარნასე (ანუ ადარნასე) - დავითის“ ერთად ჩასმა მეფეთა ნუსხაში: კერძოდ, ბაგრატ III იყო „მეფე აფხაზთა და ქართველთა...“; „მეფეთა დივანის“ მთელი ნუსხა, რაც გამოიყენა დოსითეოს პატრიარქმა, არის დოკუმენტი, რომელიც გვიჩვენებს ბაგრატ III-ის მიერ „აფხაზთა მეფის“ ტიტულის მიღების კანონიერებას და ამიტომ მასში მხოლოდ „აფხაზთა მეფეების“ სიაა მოცემული; არ გამოვიცხავთ, რომ პატრიარქ დოსითეოსს ჰქონოდა უფრო დაწვრილებითი ინფორმაცია ბაგრატ III-ისა და იმდროინდელი საქართველოს ისტორიის შესახებ და კარგად სცოდნოდა, რომ პირველი „ქართველთა მეფე“ იყო ადარნასე, ხოლო უკანასკნელი მონაცემების მიხედვით, სავარაუდოა, რომ ბაგრატ III-მდე ეს ტიტული სწორედ დავით III კურაპალატს ჰქონდა [16; შეად. 31]; ამაზე მეტყველებს ათონზე გადაწერილი ერთ-ერთი ქართული ხელნაწერი, რომელშიც დავითი „ქართველთა მეფედ“ იხსენიება [39]; ფაქტობრივად არც ერთ ხელნაწერში, არც ეპიგრაფიკულ წარწერებში დავითის გარდაცვალებამდე ბაგრატ III „ქართველთა მეფედ“ არ იწოდება (ბაგრატ III „ქართველთა მეფედ“ პირველად იწოდება ხცისის ეკლესიის

წარწერაში და ეს წარწერა დათარიღებულია 1002 წლით [53], ამ დროს დავით კურაპალატი გარდაცვლილია, ის გარდაიცვალა 1001 წელს [36]. აქედან გამომდინარე მიგვაჩნია, რომ „ადარნასე - დავითი“ დოსითეოს პატრიარქის ნუსხაში შეიძლება აღნიშნავდეს ბაგრატ III-ის „ქართველთა მეფობის“ მიღების ისტორიულ ჭრილს – პირველ (ადარნასე) და ბოლო (დავით III) „ქართველთა მეფეებს“. უფრო ზუსტნი რომ ვიყოთ, შემდეგი ფორმულირებით განვმარტავდით დოსითეოს პატრიარქის ნუსხაში „ანტარნასე - დავითის“ მოხსენიებას: ანტარნასე, ანუ ადარნასე „ქართველთა მეფე“ (რომელმაც პირველმა მიიღო ეს ტიტული და შემდეგ ერთიანი საქართველოს მეფეების ტიტულატურაში ერთ-ერთ უმთავრეს და უმნიშვნელოვანეს ტიტულად იქცა) და დავით III კურაპალატი (ბაგრატ III-ის მამობილი და მისი ხელშემწყობი) დოსითეოსის ნუსხაში ერთად იხსენიებიან ბაგრატ III-მდე, რითაც ავტორი მიაჩნებდა ბაგრატ III-ის, როგორც „აფხაზთა და ქართველთა მეფის“ კანონიერ მემკვიდრეობას და ისტორიულ რეალობას, ასევე, ამ საქმეში დავით კურაპალატის როლს, როგორც ბაგრატ III-ის მამობილისა.

თავის დროზე „აფხაზთა მეფეების“ მისეული ქრონოლოგიური სია მოგვცა მ. სელეზნიოვმა [51, 2324], დ. ბაქრაძემ [7, 274-275], დ. გულიამ [45, 208-209], მ. ბროსემ [10, სქემა], მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ისინი თითქმის მთლიანად ემყარებიან ან „მეფეთა დივანის“ მონაცემებს, ანდა ვახუშტი ბატონიშვილისეულ ქრონოლოგიურ რიგს. „აფხაზთა მეფეების“ მოღვაწეობაც მრავალი ავტორის მიერ იქნა აღწერილი; ამ თემას თავის ნაშრომებში შეეხნენ: ა. გოლოვინი [44, 50-53], მ. გუნბა [17]...

ერთ ძალზე მნიშვნელოვან საკითხს მიაქცია ყურადღება მკვლევარმა ლ. ახალაძემ. მისი აღნიშვნით: „აფხაზი მეფეები მათი ბრძანებით შესრულებულ ან მათი მეფობის დროს ამოკვეთილ მემორიალური და იურიდიული ხასიათის ეპიგრაფიკულ ძეგლებში დასახელებული არიან მხოლოდ მეფის ტიტულით. ჩანს, ისინი არ ატარებდნენ „აფხაზთა მეფის“ ტიტულს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ეს მოვლენა აისახებოდა რომელიმე ეპიგრაფიკულ ძეგლში. ჩვენი აზრით, რადგან აფხაზი მეფეები პირდაპირი მემკვიდრეობით (ტახტი გადაეცემოდა მამიდან უფროს შვილს) ფლობდნენ სამეფო ტახტს, ამიტომ ტიტულატურაში სამეფო ტერიტორიის განსაზღვრის საჭიროებას აუცილებლად არ მიიჩნევდნენ. სულ სხვაგვარია დასავლეთ საქართველოში ბაგრატიონთა გამეფების საკითხი. ბაგრატ III, ტრადიციულად მამის მემკვიდრეობითი ხაზით კი არ „ეუფლა“ ქუთაისის სამეფო ტახტს, არამედ დედის ხაზით. ეს უიშვიათესი მოვლენა იყო ქართული სამეფოების ისტორიაში და რადგანაც ქუთაისის ტახტი აფხაზი მეფეების სამემკვიდრეო იყო, ამიტომ ბაგრატიონი მეფეების ტიტულატურა მოითხოვდა კიდევ განმარტებას მფლობელობათა შესახებ“ [5, 63-64; 3; 4;]. თუ რატომ იხსენიება ბაგრატი „აფხაზთა“ მეფედ ამას შეიძლება სხვა ახსნაც მოეძებნოს, ის რეალურად სხვადასხვა სახელმწიფოების გამაერთიანებელი მეფეა და მხოლოდ დედის ხაზით გამეფება შეიძლება არ იყოს ამის მიზეზი, სხვა მიზეზებითაც აიხსნება ეს ფაქტი, მაგრამ ლ. ახალაძის ზემოთ მოტანილი კომენტარი მართლაც საინტერესო და მნიშვნელოვანია.

განვიხილოთ რა „აფხაზთა მეფეების“ ქრონოლოგიური რიგის საკითხი, გვინდა მოკლედ შევეხოთ მათი ეთნიკური კუთვნილების საკითხს. დღეისათვის არის ძირითადად გამოთქმული სამი მოსაზრება: პირველი, რომ ისინი იყვნენ ბერძნები. ამ მოსაზრებას გამოთქვამდნენ დ. ბაქრაძე, პ. უვაროვა [52, 8]; დ. გულიას და ზ. ანჩაბაძეს მიაჩნდათ, რომ „აფხაზთა მეფეები“ იყვნენ ეთნიკურად აფხაზები (ტერმინ „აფხაზის“ თანამედროვე გაგებით) [45, 207-210; 42, 76-80]; დაბოლოს, მკვლევართა ნაწილი მათ ქართველებად მიიჩნევს, ესენია ლატიშვი [50, 11], პ. ინგოროყვა [23, 192], თეიმურაზ

მიზჯუანი [30. 12-13]. კერძოდ, ლატიშევი წერდა: „... . Абхазия съ 787 года составляла особое царство, подъ властою царейъ изъ династии Багратидов“ [50, 11]. პ. ინგოროყვას მოსაზრების თაობაზე აკადემიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი წერდა: „აფხაზთა მეფეების ქართული პოლიტიკა ამხანაგ ინგოროყვას აუხსენლად მოეჩვენა, თუ აფხაზები ქართული ტომისანი არ იქნებოდნენ, და მაინც თავისი კვლევა ამ მიმართულებით გაშალა. ამხ. პავლე იმაში ცდება, რომ ფიქრობს, თითქოს ქართული პოლიტიკის წარმოება მხოლოდ იმას შეეძლო, ვინც წარმოშობით ქართი იყო“ [8, 128; საერთოდ, პავლე ინგოროყვას შეხედულებებზე ქართველ მეცნიერთა თვალსაზრისები იხ. აგრეთვე: 11]. აკადემიკოსი მარიამ ლორთქიფანიძე აღნიშნავს, რომ „სამივე თვალსაზრისი მოსაზრებათა სფეროში რჩება და სამივეს ერთნაირად აქვს არსებობის უფლება“ [27, 11], **ფაქტია, „აფხაზთა მეფეები“ თავისი მოღვაწეობით ქართული კულტურის და ქართული სახელმწიფოებრიობის განმტკიცებისათვის იბრძოდნენ და ამ ნიშნით ისინი ნამდვილად ქართველები არიან;** მთელი მათი პოლიტიკა ქართული ინტერესებიდან გამომდინარე ხორციელდებოდა. ლ. ახალაძის თქმით, ისინი პოლიტიკურად „ორიენტირებული იყვნენ ქართულ სამყაროზე, რაც თვალსაჩინოდ გამოვლინდა კიდევ ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანების პროცესში მათი აქტიური მონაწილეობით“ [2, 15]. პროფესორ ალექსანდრე აბდალაძის აღნიშვნით, „ყურადღებას იპყრობს XIII ს-ის სომეხი მემატანის, ვარდანის ცნობა იმის თაობაზე, რომ IX-X სს-ის „აფხაზთა მეფეები“ ვახტანგ გორგასალის ნაშეიერნი ყოფილან. IX ს-ის დასასრულიდან მოყოლებული ვიდრე X ს-ის 70-იან წლებამდე „აფხაზთა მეფეები“ მთელი საქართველოს, აგრეთვე მთელი კავკასიის პოლიტიკურ გაერთიანებაზეც აცხადებდნენ პრეტენზიას. ძველი საქართველოს ერთ-ერთი ყველაზე უფრო გამოჩენილი ხელისუფალი, სახელმწიფო მოღვაწე, ვახტანგ გორგასალიც თავის დროზე მსგავს მიზნებს ისახავდა და ეტყობა, ამის გამო გამოაცხადეს იგი IX - X სს-ის „აფხაზთა მეფეებმა“ თავიანთ წინაპრად“ [1, 39. ვარდანის ცნობები იხილეთ გამოცემაში: 19].

ბიბლიოგრაფია:

1. ა. **აბდალაძე**, ამიერკავკასიის პოლიტიკურ ერთეულთა ურთიერთობა IX-XI საუკუნეებში, თბ., 1988.
2. ლ. **ახალაძე**, აფხაზ მეფეთა წარწერები ქრისტიანული ხელოვნების ძეგლებზე, კრ. „ქრისტიანობა: წარსული, აწმყო, მომავალი“, საერთაშორისო სიმპოზიუმი, 2000 წლის 11-17 ოქტომბერი, თბილისი, საქართველო. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, თბ., 2000.
3. ლ. **ახალაძე**, ეგრის-აფხაზეთის („აფხაზთა“) მეფეთა წარწერები. კოალიცია „არასამთავრობოები აფხაზეთისათვის“, საინფორმაციო ანალიტიკური ჟურნალი „აფხაზეთი“, I, თბ., 2004.
4. ლ. **ახალაძე**, ქართული და სომხური წყაროები „აფხაზთა“ მეფეთა ტიტულატურის შესახებ, საისტორიო ძიებანი, VII, წელიწდეული, თბ., 2004.
5. ლ. **ახალაძე**, ხუაფის წარწერა და აფხაზ მეფეთა ტიტულატურის საკითხი, „აფხაზეთის მოამბე“, #2-3, თბ., 1999.
6. მ. **ბადრიძე**, მთური კომპონენტების საკითხისათვის „აფხაზთა სამეფოს“ პოლიტიკურ სტრუქტურაში, კრ. „საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების თავისებურებანი ფეოდალიზმის ხანაში“, თბ., 1983.
7. დ. **ბაქრაძე**, ისტორია საქართველოსი, ტფ., 1889.

8. ნ. ბერძენიშვილი, პ. ინგოროყვას წიგნის - „გიორგი მერჩულეს“ გამო, ჟურნ. „მნათობი“, # 12, თბ., 1956.
9. ა. ბოგვერაძე, VIII საუკუნის ქართლისა და ეგრის-აფხაზეთის ისტორიიდან, ჟურნ. „ანალები“, #2, თბ., 2000.
10. მ. ბროსე, საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, ტფ., 1895.
11. გ. გასვიანი, ქართველი მეცნიერები პავლე ინგოროყვას შეხედულებებზე აფხაზეთისა და აფხაზეთის შესახებ, თბ., 2003.
12. ე. გვენეტაძე, კონსტანტინე I და „აფხაზეთის ისტორია ბაგრატ მეფისა“, საისტორიო ძიებანი, VII, წელიწდეული, თბ., 2004.
13. შ. გლოველი, დასავლურ-ქართული სახელმწიფოს _ „აფხაზთა სამეფოს“ ჩამოყალიბება (პრობიზანტიური და ანტიბიზანტიური პოლიტიკა), კრ. ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი, X, თბ., 2008.
14. შ. გლოველი, ეგრის-აფხაზეთის სამეფოს ჩამოყალიბების ისტორიიდან, ჟურნ. „არტანუჯი“, #2-3, თბ., 1994.
15. შ. გლოველი, საქართველოში „თანამეფობის“ ინსტიტუტის ისტორიიდან, კრ. „საისტორიო შტუდიები“, VI, თბ., 2005.
16. შ. გლოველი, ნ. გურგენიძე, ქართველ პოლიტიკოსთა ბრძოლა საქართველოს გაერთიანებისათვის, კრ. „საისტორიო შტუდიები“, IV, თბ., 2003.
17. მ. გუნბა, დასავლეთ საქართველო და ბიზანტია VI-VIII სს., სოხუმი, 1962.
18. დაწერილი ფავნელისა მღვიმისადმი, ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს., შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1984.
19. ვარდან არეველცი, მსოფლიო ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმნეს ნოდარ შოშიაშვილმა და ეკა კვაჭანტირაძემ, შესავალი, კომენტარები და საძიებლები დაურთო ეკა კვაჭანტირაძემ, თბ., 2002.
20. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, წგ.: ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973.
21. ე. თაყაიშვილი, რას შეიცავდა ე.წ. აფხაზეთის ისტორია ბაგრატ მეფისა, რომლითაც უსარგებლია იერუსალიმის პატრიარხს დოსითეოსს თავის იერუსალიმის პატრიარხთა ისტორიაში, კრ. „ძველი საქართველო“, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებული, II, ტფ., 1913.
22. თეოდოსი განგრელი, წგ.: გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, IV, ნაკვ I, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1941.
23. პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე. ქართველი მწერალი მეათე საუკუნისა, ნარკვევი ძველი საქართველოს ლიტერატურის, კულტურის და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ისტორიიდან, თბ., 1954.
24. იოანე დრასხანაკერტელი, სომხეთის ისტორია, სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და საძიებლებით გამოსცა ე. ცაგარეიშვილმა, თბ., 1965.

25. კონსტანტინე პორფიროგენეტი, წგ.: გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, IV, ნაკვ. II, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1952.
26. დ. ლეთოდანი, აფხაზეთის, აფშილეთის და სანიგეთის პოლიტიკური დამოკიდებულება ეგრისთან (ლაზიკასთან) IV-VIII სს., თბ., 1991.
27. მ. ლორთქიფანიძე, აფხაზები და აფხაზეთი, თბ., 1990.
28. მ. ლორთქიფანიძე, „აფხაზთა მეფეთა დივანის“ და იერუსალიმის პატრიარქ დოსითეოსის შრომაში აფხაზთა მეფეების შესახებ არსებულ ცნობათა შედარებისათვის, თსუ შრომები, 328, თბ., 1999.
29. მატანე ქართლისა, წგ.: ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955.
30. თ. მიზჩუანი, აფხაზეთის მეფეები და მთავრები, თბ., 1997.
31. ზ. პაპასქირი, ერთიანი ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს წარმოქმნა და საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1990.
32. ზ. პაპასქირი, საინტერესო ნაშრომი „აფხაზთა“ სამეფოს ისტორიაზე, რეცენზია შალვა გლოველის საკანდიდატო დისერტაციაზე: „აფხაზთა სამეფო“, საისტორიო ძიებანი, VII, წელიწდეული, თბ., 2004.
33. თ. პაპუაშვილი, კვირიკე I, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, 5, თბ., 1980.
34. პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, XI-XVII სს. ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით, I, გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯანდიერმა, თბ., 1991.
35. პროკოპი კესარიელი, ომი გოთებთან, წგ.: გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, II, ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, მეორე შევსებული გამოცემა, თბ., 1965.
36. სუმბატ დავითის ძე, ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა, ჩუენ ქართველთა მეფეთასა, თუ სადათ მოიწივნეს ამას ქუეყანასა იგინი, ანუ რომლით ჟამითგან უპყრიეს მათ მეფობა ქართლისა, რომელი აღწერა სუმბატ ძემან დავითისმან, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გონელი არახამიამ, თბ., 1990.
37. თ. ტივაძე, იერუსალიმის პატრიარქის დოსითეოსის წერილი საქართველოს შესახებ, კრ. ქართული წყაროთმცოდნეობა, III, თბ., 1971.
38. ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს., შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1984.
39. ც. ქურციკიძე, ათონზე გადაწერილი ერთი ხელნაწერის შესახებ, „მწიგნობარი“, თბ., 1980.
40. ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თხზულებანი თორმეტ ტომად, II, თბ., 1983.
41. ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა, წგ.: ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955.
42. Анчабадзе З. В., Из истории средневековой Абхазии (VI-XVII вв), Сухуми, 1959.
43. Всеобщая история Степа'носа Таронского Асох'ика по прозванию – писателя XI столътія, Переведена съ армянскаго и объяснена Н. Эминымъ, М., 1864.
44. Головин А., Историческое обозрение Грузии, 1864.

45. Гулиа Д., История Абхазии, I, Тиф., 1925.
46. Гулиа Д., История Абхазии. Собрание сочинений, VI, Сухуми, 1986.
47. Гулиа Д., О моей книге „история Абхазии“, Сухуми, 1951, Репринтное издание, Тб., 1998.
48. Джанашиа С., Абхазия в составе Колхидского царства и Лазики. Образование „Абхазского царства“, Journ. „masne“, istoriis seria, #2, Тб., 1991.
49. Джанашиа С., О времени и условиях возникновения Абхазского царства, Sromebi, II, Тб., 1952.
50. Латышев В. В., К истории христианства на Кавказе, СПб, 1911.
51. Селезнёв М., Руководство къ познанию Кавказа, I, СПб, 1847.
52. Уварова П., Христианские памятники Кавказа. Материалы по археологии Кавказа, IV, М., 1864.
53. Шмерлинг Р., Древний Цвимоевский храм близ сел. Хциси, „qarTuli xelovneba“, qarTuli xelovnebis istoriis institutis Sromebi, 4, Тб., 1955.

Shalva Gloveli

“Mepeta Divani” as a Historical Source

The article is dedicated to the so called “Mepeta Divani” data having a significance of historical source. “Mepeta Divani” was issued by the king of the united Georgia Bagrat III. The historical data of “Mepeta Divani” are compared in details with the data of other historical sources. The author of the article expresses his viewpoints about the differences that are between the copy of “Mepeta Divani” (The council of king and patriarch Dositheos’ (the patriarch of Jerusalem) “The History of Abkhazia”. The author speaks about the reasons why such differences exist and what kind of differences are they. With the help of “Mepeta Divani” and other Georgian, as well as foreign sources data comparison the dates of reign and chronological list of the rulers (“the kings of Abkhazians”) of the western Georgia kingdom (“the kingdom of Abkhazia”) are stated.

Leon II - 753 - 778/781 (782) – ruler (eristavi) of Abkhazia.

- 778/781-786 – ruler of Abkhazia.

- 786-798 – “The king of Abkhazians”.

Theodosius II - 798-825 - “The king of Abkhazians”.

Demetre II - 825-861 - “The king of Abkhazians”.

Giorgi I - 861-868 - “The king of Abkhazians”.

Ioane I and Adarnase I - 868-885/886 - “The kings of Abkhazians”.

Bagrat I or Tinen – the middle of the 60’s of the 9th century – till 868 – “ruler (eristavi) of Chikha”.

Bagrat I – the period of “banishment” 868-885/886

- 885/886-893 - “The king of Abkhazians”.
Konstantine III - 893-922 - “The king of Abkhazians”.
Konstantine III and **Bagrat** – co-ruling from near to 918 till 922.
Giorgi II and **Bagrat** – co-ruling from 922 till the death of Bagrat.
Giorgi II - 922-957 - “The king of Abkhazians”.
Leon III – from near to 929 till 957 “ruler (eristavi) of Kartli”.
- 957-967 - “The king of Abkhazians”.
Demetre III - 967-975 - “The king of Abkhazians”.
Theodosius III - 975-978 - “The king of Abkhazians”.

The author underscores that in Dositheos' list one or two more kings are mentioned than there are in the list of “Mepeta Divani”. This is a king Antarnase – David. While writing the list of “The Kings of Abkhazians” Dositheos and Bagrat III had different aims. Bagrat wanted to underscore that his thrown of “Abkhazian” kingdom was legitimate; wanted to prove ones more his links with the ruling dynasty of “the kings of Abkhazians”. As it seems passing of the legislation from the maternal side to the future king in “The kingdom of Abkhazians” (as the thrown of “Abkhazia” was passed to Bagrat III) needed special explanation and additional prove. That is why Bagrat issued a kind of document proving that he was the only real pretender to the thrown. As for the patriarch of Jerusalem Dositheos he only wanted to represent the history, to establish the list of “the kings of Abkhazians”. For reaching his goal he used “Mepeta Divani”. Supposedly, taking into consideration the other sources he made corrections. He knew well that Bagrat 108 was a son of Gurgen and at the same time the adopted son of David Curopalate, the owner of Imier Tao (west Tao, now in Turkey). It seems that he also knew well the contribution of David Curopalate in Bagrat's becoming a king. In the Dositheos' list of “The kings of Abkhazians” “AntarnaseDavid” might be mentioned before Bagrat III because Dositheos may put David Curopalate in the list of kings as the representative of the legacy line in connection with Bagrat III. Bagrat III was David's adopted son. As for Antarnase or Adarnase, he was David's father. That is why mentioning “Antarnase (Adarnase) - David” together just shows their position and role in the legacy line of Bagrat. There also might be another reason of putting together the names “Antarnase (or Adarnase) - David” in the list. Bagrat III was a “king of Abkhazians and Georgians...” The whole copy of “Mepeta Divani”, Dositheos referred and used, is a document showing that adopting of the title “king of Abkhazians” by Bagrat III was legal. That is why we have the list of only “the kings of Abkhazians“. We also think that patriarch Dositheos might had more detailed information about Bagrat III and the history of those days Georgia. He might know well that the first “king of Georgians” was Adarnase and according to the resent data supposedly this title was belonged to David III Curopalate before Bagrat III. Thus, we think that Adarnase-David in the list of Dositheos might be denoting the historical background of adopting by Bagrat III the title of “the king of Georgians” – as the first king was Adarnase and the last one before Bagrat III David III. To be more precise, Antarnase or Adarnase, “the king of Georgians”, mentioned in the list of Dositheos (who was the first king with this title. Lately it became one of the most significant and important components of the united Georgia kings' title) and David III Curopalate (who adopted and supported Bagrat III) are mentioned together before Bagrat III in the list of Dositheos. Thus, the author shows that Bagrat III is a legal heir of “the Kings of Abkhazians and Georgians”. He also shows historical reality and the role of David Curopalate in this affaire concerning his adopted son – Bagrat.

The problems of kin relations of “the kings of Abkhazians” and their ethnic background are discussed in the article. It also is underlined that as they were fighting for strengthening Georgian culture and Georgian state, from this point of view they are Georgians indeed.